

**Міністерство освіти і науки України
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет економічних відносин та фінансів
Кафедра глобальної економіки**

В.М. Онегіна, В.В. Антощенкова, Ю.М. Кравченко

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Конспект лекцій

**для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної та
заочної форми здобуття освіти зі спеціальності
051 «Економіка», 073 «Менеджмент»**

**Харків
2024**

Міністерство освіти й науки України
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет економічних відносин та фінансів
Кафедра глобальної економіки

В.М. Онегіна, В.В. Антощенкова, Ю.М. Кравченко

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Конспект лекцій

**для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної та
заочної форми здобуття освіти зі спеціальності
051 «Економіка», 073 «Менеджмент»**

Затверджено
рішенням науково-методичної
комісії факультету економічних
відносин та фінансів
Протокол №1
від 25.09. 2024 р.

Харків
2024

УДК 330

Схвалено
на засіданні кафедри глобальної економіки
Протокол №1 від 28.08.2024 р.

Рецензенти:

І.О. Давидова, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та маркетингу Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»;

Я.А. Максименко, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри загальної економічної теорії Національного технічного університету «Харківський політехнічний університет»

Економічна теорія: конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ден. та заоч. форми здобуття освіти зі спеціальності 051 «Економіка», 073 «Менеджмент»/ В.М. Онегіна, В.В. Антощенко, Ю.М. Кравченко / ДБТУ.- Харків : 2024. 108 с.

Конспект лекцій з дисципліни «Економічна теорія» складений відповідно до програми навчальної дисципліни. Теоретичний матеріал засновано на аналізі та узагальненні літературних джерел вітчизняних та зарубіжних авторів. Призначено для здобувачів економічних спеціальностей закладів вищої освіти, аспірантів, викладачів, наукових та практичних працівників

УДК 330

© Онегіна В.М., Антощенко В.В., Кравченко Ю.М. 2024

© ДБТУ, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Лекція 1. ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ЯК НАУКИ.....	6
Лекція 2. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ.....	12
Лекція 3-4. СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО, ЙОГО ФАКТОРИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ.....	15
Лекція 5. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УСТРІЙ СУСПІЛЬСТВА. ВЛАСНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА.....	21
Лекція 6-7. ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК, ЙОГО РУШІЙНІ СИЛИ ТА ЕТАПИ	25
Лекція 8. ТОВАР І ЙОГО ВЛАСТИВОСТІ.....	31
Лекція 9. ГРОШІ ТА ЇХ ФУНКЦІЇ.....	33
Лекція 10-11. РИНОК І РИНКОВА ЕКОНОМІКА. КОНКУРЕНЦІЯ ТА МОНОПОЛІЯ.....	36
Лекція 12. ПОПИТ ТА ПРОПОЗИЦІЯ.....	40
Лекція 13-14. КАПІТАЛ. ОБІГ ТА НАГРОМАДЖЕННЯ КАПІТАЛУ.....	45
Лекція 15. ДОМОГОСПОДАРСТВА В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	49
Лекція 16. ПІДПРИЄМСТВО ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО	65
Лекція 17-18. ДОХІД, ВИТРАТИ ТА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВА.....	68
Лекція 19. ЗАЙНЯТІСТЬ І БЕЗРОБІТТЯ.....	72
Лекція 20. РОЗПОДІЛ ДОХОДІВ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	75
Лекція 21-22. АГРАРНІ ВІДНОСИНИ.....	80
Лекція 23. ТОРГОВИЙ КАПІТАЛ ТА ФОРМИ ТОРГІВЛІ.....	85
Лекція 24–25. РИНОК КАПІТАЛІВ.....	90
Лекція 26-27. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В ЕКОНОМІЦІ РИНКОВОГО ТИПУ.....	97
Лекція 28-30. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ.....	102
Література.....	107

ВСТУП

Вивчаючи дисципліну «Економічна теорія» студенти набувають знання про економічні процеси та явища (фактори та результати виробництва, ефективність, власність, ринок, гроші, ціни, доходи, витрати, прибуток, та інші), економічний устрій суспільства, еволюцію та закономірності розвитку соціально-економічних систем, критерії соціально-економічного прогресу, сталого та інклюзивного розвитку.

В економічній теорії досліджуються економічні відносини в єдності з продуктивними силами, поведінка економічних суб'єктів у процесі вибору оптимальних способів використання обмежених ресурсів для задоволення зростаючих потреб людства. Окрема увага приділена теоретичним основам ринкової економіки, умовам її функціонування, проявам конкуренції і монополії, економіці первинних ланок – підприємств та домогосподарств, особливостям економічних відносин в різних сферах економіки, ролі держави в ринковій економіці, тенденціям розвитку світового господарства.

Навчальна дисципліна «Економічна теорія» сприяє формуванню економічного складу мислення, економічних засад світогляду, розуміння сутності і зв'язків між економічними процесами та явищами, тенденцій їх розвитку, забезпечує основи економічної підготовки для професійної діяльності. Знання економічної теорії особливо необхідні в умовах економіки ринкового типу та демократичного суспільства для свідомого обґрунтованого прийняття рішень.

Метою вивчення економічної теорії є формування ґрунтовних знань у майбутніх фахівців про сутність економічних процесів та явищ, закономірності функціонування і розвитку економічних систем, критерії їх сталого розвитку, а також логіки сучасного економічного мислення й економічної культури, навчання базовим методам аналізу економічної дійсності, умінню приймати обґрунтовані рішення в умовах ринкової економіки.

Предметом економічної теорії є економічні відносини в їх єдності та взаємодії з продуктивними силами, а також поведінка економічних суб'єктів у процесі вибору оптимальних способів використання обмежених ресурсів для задоволення зростаючих потреб людства

Лекція 1. ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ЯК НАУКИ

1. Економічна думка у стародавньому світі та у період середньовіччя.
2. Меркантилізм.
3. Класична школа.
4. Соціалістична ідея в економічній теорії.
5. Маржиналізм, кейнсіанство, неокласична школа, інституціоналізм.

1. Економічна думка у стародавньому світі та у період середньовіччя

Потреби людини дуже різноманітні. Основним джерелом задоволення їх є виробництво, економічна діяльність людей, оскільки саме вони створюють для цього необхідні умови. Поняття *економіка* (від гр. *οικονομία* буквально — мистецтво ведення домашнього господарства) нині застосовують у різних значеннях, основні з яких наступні:

- 1) господарство певної країни, групи країн або всього світу;
- 2) сфера господарської діяльності людини, у якій створюються, розподіляються і споживаються життєві блага;
- 3) економічна наука, що вивчає різноманітні економічні явища і процеси, які відбуваються в суспільстві;
- 4) сукупність економічних відносин між людьми у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання продукції, що утворюють певну економічну систему.

Економіка як складна різноманітно структурована система є об'єктом вивчення спеціальної науки — економічної науки.

Економічна наука — це сфера розумової діяльності людини, функцією якої є пізнання та систематизація об'єктивних знань про закони і принципи розвитку реальної економічної дійсності.

Економічна діяльність — діяльність індивідів та суспільства по перетворенню навколишнього середовища для задоволення потреб людства.

Наука — сукупність накопичених та систематизованих знань про устрій, закономірності функціонування і розвитку природи та суспільства.

Формування економічної теорії як науки відбувалося поступово з розвитком і економічних відносин, і з поглибленням та накопиченням знань про економічну діяльність індивідів і суспільства. Основні періоди розвитку економічної теорії як науки: донауковий (стародавній світ, середньовіччя), формування перших наукових шкіл, сучасних економічних теорій.

Донауковий період у розвитку економічної теорії.

Перші спроби наукового обґрунтування окремих сторін економічних процесів відомі ще з праць стародавніх грецьких і римських мислителів (Ксенофонта, Арістотеля, Платона, Катона, Варрона, Сенеки, Колумелли), а також мислителів Стародавнього Єгипту, Китаю та Індії. Вони досліджували проблеми ведення домашнього господарства, землеробства, торгівлі, багатства, податків, грошей тощо.

Стародавня Греція. Ксенофонт (430-355 д.н.е. «Економікос»), Платон (427-347 д.н.е. «Діалоги», «Республіка», «Закони»), Арістотель (384-322 д.н.е. «Політика», «Некомахова етика») розглядали проблеми: збагачення, ролі грошей, розподілу праці та ємності ринку, торгівлі, основи пропорцій обміну та справедливої ціни, розподілу суспільства на класи (класи за Платоном: правителі, воїни, селяни та ремісники, раби) та ролі різних класів у функціонуванні економіки, ролі власності. Арістотель запровадив поняття економіки (діяльність для задоволення потреб) та хрематистики (діяльність заради збагачення).

Стародавній Рим: Катон (2 ст. д.н.е., «Про землеробство»), Варрон (1 ст. д. н.е., 3 книги «Про сільське господарство»), Колумелла (1 ст. д. н.е. 12 книг «Про сільське господарство») вирішували проблеми: як управляти рабовласницьким господарством, поділ між рослинництвом та тваринництвом, склад засобів виробництва (за Варроном засоби праці є такими: які розмовляють, які видають незрозумілі звуки, німі).

Середньовіччя. Августин Блаженний («Про державу бога» 11 ст.), Фома Аквінський (13 ст., «Сума теологій»), Ібн Хальдун. Аналіз економічних явищ з позицій релігії. Проблеми: поділу суспільства на класи, ролі праці, справедливості у обміні, вартості, грошей.

Отже, економічне знання у ці часи не виділилося із філософського, політичного, соціологічного. У період середньовіччя економічний аналіз проводився переважно з позицій релігії. Економіка не розглядається як єдина система, а була приділена увага лише її окремим елементам.

Економічна наука як система знань про сутність економічних процесів і явищ почала складатися лише в XVI—XVII ст., коли ринкове господарство почало набувати загального характеру.

2. Меркантилізм

Прибічники цієї школи основним джерелом багатства вважали сферу обігу, торгівлю, а багатство ототожнювали з накопиченням металевих грошей (золотих і срібних). Погляди представників цієї школи відображали інтереси торгової буржуазії в період первісного нагромадження капіталу та розвитку зовнішньої торгівлі. Представники меркантилізму (16-18 ст.): Т. Манн, А. де Монкретьєн, Д. Дефо, Дж. Ло, Д. Юм.

Т. Ман, (1571-1647) – автор праці «Багатство Англії у зовнішній торгівлі». А. де Монкретьєн (1575–1621) відомий драматург і поет, автор економічного твору опублікував «Трактат з політичної економії» (1615), який дав назву науці політекономія, що походила грецької: *політікос* - суспільний, *ойкос* – дім, *номос* – закон; дослівно з грецької означала закони ведення суспільного господарства), та визначив предмет її дослідження. Стверджував, що держава в особі короля і уряду повинна регламентувати економічне життя країни, сприяти зростанню багатства як натурального продукту, що створюється працею. Показник багатства – рівень виробничої та комерційної діяльності, рушійна сила економічного розвитку – приватний інтерес. А.де Монкретьєн виклав практичні рекомендації щодо піднесення господарства країни: сприяння зовнішній торгівлі, розвитку мануфактур, забезпечення торговельного балансу, проведення політики протекціонізму, боротьба з бідністю, справедливе оподаткування [8;169].

Завдання економічної науки у поглядах меркантилістів полягало у розробленні рекомендацій по збагаченню суспільства. Серед основних ідей школи меркантилістів були: багатство втілюється у грошах; багатство створюється у торгівлі; завдання держави регулювати торгівлю таким чином, щоб більше грошей (багатства) залишалося в країні, а також підтримувати вітчизняне виробництво. Приділили увагу закономірностям грошового обігу, формуванню торгового балансу країн, митному регулюванню.

3. Класична школа

Класична школа в економічній теорії сформувалася у Західній Європі у 18-19 ст., та її ідеї поширилися на Північну Америку, Східну Європу.

Формуванню класичної школи передували ідеї фізіократів Ф. Кене (1694-1774), Ж. Тюрго (1727-1781), які вважали, що багатство суспільства створюється у сфері виробництва, та саме у сільському господарстві.

Фізіократи. На відміну від меркантилістів, фізіократи вперше перенесли фокуси дослідження зі сфери обігу в сферу виробництва. Але джерелом багатства вважали тільки працю в сільськогосподарському виробництві. На їх думку, промисловість, транспорт і торгівля — безплідні сфери, а праця людей у цих сферах лише покриває витрати на їхнє існування і не прибуткова для суспільства.

Класична політична економія формується з розвитком капіталізму. Її засновники В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо зосереджують увагу на аналізі економічних явищ і закономірностей розвитку всіх сфер суспільного виробництва, прагнуть розкрити економічну природу багатства, капіталу, доходів, кредиту, обігу, механізму конкуренції. Саме вони започатковують трудову теорію вартості, а ринок розглядали як саморегулюючу систему.

Представники класичної школи: В. Петті (1623-1687, «Трактат про податки та збори» 1662 р.), А. Сміт (1723-1790, «Дослідження про природу та причини багатства народів» 1776 р.), Д. Рікардо (1772-1823, «Начала політичної економії та оподаткування», 1817 р.).

В. Петті заклав основи вчення про природну ціну та теорію трудової вартості. Він розрізняв «природні» і «ринкові» ціни. Останні постійно коливаються. Природною ціною хліба він вважав кількість срібла, на яке витрачена така ж кількість праці, як і на виробництво хліба. За Петті, праця є джерелом природної ціни (вартості), а її величина визначається витратою робочого часу. Тим самим був заперечений меркантилістський погляд про те, що джерелом вартості й прибутку є сфера обігу. В. Петті підкреслював, що земля – мати багатства, труд – його батько [11; 48].

У центрі теорії А. Сміта «економічна людина», яка прагне до особистого збагачення, діє під впливом досконалого егоїзму, а саме: «Вона скоріше досягне своєї мети, якщо звернеться до їх егоїзму і зуміє показати їм, що в їх власних інтересах зробити для неї те, що він вимагає від них. Дай мені те, що мені потрібно, і ти отримаєш те, що тобі потрібно, - такий сенс всякої подібної пропозиції» [10; 28].

Основні ідеї класичної школи:

- в економіці діють природні, об'єктивні закони, природний порядок;
- людина завжди прагне більш раціонально використовувати ресурси для задоволення своїх потреб (*гомо економікус*);
- ринкова економіка – економіка заснована на поділу праці, основна форма взаємозв'язків між суб'єктами є обмін;
- багатство суспільства створюється у сфері виробництва, збільшення багатства досягається за рахунок розподілу праці, підвищення продуктивності праці, розвитку обміну, нагромадження капіталу;
- вартість товарів зумовлює пропорції обміну, вартість створюється працею (трудова теорія вартості), а також, за Смітом, складається із заробітної плати, прибутку та ренти;
- кожний суб'єкт в процесі економічної діяльності вимушений враховувати інтереси інших; чим більше він виробляє тим більше може отримати в процесі обміну;
- невидима рука ринку сприяє через збагачення кожного збагаченню суспільства у цілому;
- ринкова економіка має внутрішні механізми, які спрямовують її до збагачення суспільства, така економіка не потребує державного втручання;

При тому що ринкова економіка закладає стимули до збільшення обсягів виробництва, в такій економіці, відзначив Д. Рікардо, можливі конфлікти у сфері розподілу, зосередження багатства в одних групах суспільства при бідності інших.

4. Соціалістична ідея в економічній теорії

Соціалісти-утопісти: Т. Мор (1516 р., «Утопія»), Т. Кампанелла (1623 р., «Місто сонця»), К.А. Сен-Симон, Ш. Фур'є, Р. Оуен.(18-19 ст.)

Основні риси економіки майбутнього у працях утопістів вбачалися такі:

- відсутність приватної власності;
- загальний та колективний труд;
- управління з єдиного центру;
- планомірна організація виробництва;
- рівний розподіл благ.

Соціалістична ідея набула свого розвитку та наукового обґрунтування у працях представників марксизму: К. Маркс («Капітал»), Ф. Енгельс, В. Ленін, радянська політична економія. Вагомим внеском у розвиток політичної економії стало вчення про властивості товару, сутність грошей та їх функції, додаткову вартість, сутність, обіг та нагромадження капіталу, експлуатацію найманих працівників, обґрунтування загибелі капіталістичного устрою.

5. Маржиналізм, кейнсіанство, неокласична школа, інституціоналізм.

Представники **маржиналізму** (19-20 ст): В. Джевонс («Теорія політекономії», 1871 р.), Л. Вальрас («Елементи чистої політекономії», 1874 р.), К. Менгер («Основи політекономії», 1871 р.), Ф. Еджуорт, Є. Бьом-Баверк, Дж. Б. Кларк.

Особливості маржиналізму як напряму економічної теорії:

1. Зосередження уваги на мікрорівні (рівні виробника та споживача);
2. Статичний та рівноважний підхід;
3. Прийняття раціональності за основу економічної поведінки; психологічний та суб'єктивний підхід;
4. Використання математичних методів, зокрема, граничних величин (гранична корисність, граничні витрати).
5. Визначення умов максимізації цільових функцій споживача та виробника.

Дж. М. Кейнс (1883-1946) засновник напряму **кейнсіанство**. Перші праці його були опубліковані у другому десятиріччі 20 ст. У 1936 р. вийшла його відома праця «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей». На висновках та рекомендаціях Дж. М. Кейнса була заснована економічна політика капіталістичних країн з 30-х років 20 ст. Кейнс доводить, що на макрорівні ринкова економіка є незбалансованою. Попит відстає від пропозиції, грошові ринки не забезпечують трансформацію заощаджень у

інвестиції. Необхідні заходи держави із стимулювання сукупного попиту за рахунок бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики.

Представники **неокейнсіанства** (Р. Харрод, Е. Хансен, Є. Домар) приділили увагу проблемам економічного зростання, оптимального співвідношення між зайнятістю та інфляцією. Посткейнсіанці (Дж. Робінсон, І. Калдор) обґрунтовують шляхи справедливого розподілу доходів, пропонують заходи з обмеження монополії, боротьби з інфляцією.

Представники **неокласичної школи** (А. Маршалл, А. Пігу, Ф. Хайєк, М. Фрідмен) обґрунтовують переваги механізму здорової конкуренції, доводять спроможність ринкового механізму забезпечити ефективний випуск продукції, функції держави обмежили лише створенням законодавчої бази, регулюванням діяльності монополій, постачальника суспільних товарів.

Інституціоналісти (представники раннього – Т. Веблен, В. Мітчелл, Дж. Гелбрейт; нова інституціональна теорія – О. Вільямсон, Р. Коуз, Д. Норд) доводять, що поведінка суб'єктів та функціонування економіки не є формально раціональною та зумовлюється інститутами, тобто тією сукупністю формальних норм та неформальних правил (національними, сімейними традиціями, прийнятими укладами та формами спілкування, релігійними догмами), якими керуються або вимушені керуватися люди в своїй політичній та економічній діяльності.

Лекція 2. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

1. Продуктивні сили. Економічні відносини. Предмет економічної теорії.
2. Економічні категорії і закони.
3. Функції економічної теорії.
4. Метод економічної теорії.

1. Продуктивні сили. Економічні відносини. Предмет економічної теорії

Предмет економічної теорії надзвичайно складний і багатогранний, так само, як складна, багатогранна і динамічна економічна життєдіяльність людини. Цим пояснюється неможливість короткого і всеохоплюючого визначення предмета, яке було б придатне для всіх етапів розвитку людського суспільства. Економічна теорія, вивчаючи реальні економічні процеси, сама перебуває у постійному пошуку і розвитку, предмет її дослідження уточняється.

Предмет науки розкриває, що саме вивчає ця наука. **Об'єктом** економічних наук є економіка, та кожна економічна наука має свій предмет, який знаходиться в межах об'єкту. Складовими економічної діяльності є продуктивні сили (відображають систему взаємовідносин «людина-природа») та економічні відносини (відображають систему взаємовідносин «людина-людина»).

Продуктивні сили – система суб'єктивних (людина) та речових елементів (засоби виробництва), які використовуються у перетворенні навколишнього середовища для створення умов існування людини і суспільства та їх розвитку.

Продуктивні сили включають:

Робочу силу - сукупність фізичних сил і розумових здібностей людини, які вона використовує у процесі створення благ.

Предмети праці – це те, на що спрямована трудова діяльність людини (сировина, матеріали).

Засоби праці – комплекс речей, якими суб'єкти діють на предмети праці, також матеріальні умови виробництва, системи енергопостачання, автоматизовані системи управління. Наука. Інформація.

Економічні відносини – відносини між людьми з приводу виробництва, обміну, розподілу і споживання благ.

Економічний закон: потреби індивідів та суспільства невпинно зростають.

Головна суперечність економічної діяльності: між зростаючими потребами і обмеженими ресурсами.

Ресурси – це елементи, які можуть бути використані у створенні благ. Види ресурсів: природні, матеріальні, трудові. Обмеженість ресурсів проявляється у тому, що у певну мить на певній території ресурси мають кількісну величину; ресурси виснажуються, існує їх межа. Способи подолання обмеженості ресурсів: обмін, економія, винахід заміників.

Предмет економічної теорії – економічні відносини у єдності з продуктивними силами, а також поведінка економічних суб'єктів в процесі вибору оптимальних способів використання обмежених ресурсів для задоволення зростаючих потреб індивідів та суспільства.

Сучасний розвиток економічної теорії характеризується такими рисами:

- різновекторністю наукової творчості, структури й методів пізнання, що допускає множинність і синтез теоретичних концепцій та наукових ідей;
- відмовою від загальнообов'язкових критеріїв істинності та від теорій, що претендують на універсальність;
- взаємовпливом і толерантним змаганням ідей та пізнавальних підходів, що розширює можливості бачення взаємодоповнюючих істин у суперечливих міркуваннях;
- розширенням традиційної проблематики та понятійного апарату економічної науки на основі складних і динамічних процесів, породжених глобальністю проблем та завдань, що виникають у ході соціально-економічних перетворень;
- впровадженням в економічних дослідженнях нової перспективної методології аналізу, заснованої на синергетичному підході, який відкриває широкі можливості багатоаспектного висвітлення сутності економічних процесів і явищ.

2. Економічні категорії і закони

Економічні категорії – це теоретичні поняття, що відображають узагальнено економічні процеси і явища. Приклади економічних категорій: ціна, вартість, гроші, попит, пропозиція.

Економічні закони – істотні, стійкі, як правило, причинно-наслідкові зв'язки між економічними процесами і явищами.

Економічні закони є об'єктивними; виявляються лише в процесі діяльності людей; їх реалізація знаходиться під впливом численних умов, є історичними. В складі економічних законів виділяють **загальні** (властиві усім економічним системам), **особливі** (діють у декількох економічних системах), **специфічні** (діють лише в одній економічній системі або на певному етапі її розвитку).

Позитивна економічна теорія відповідає на питання, що є. Нормативна - як має бути

3. Функції економічної теорії

Основними функціями економічної теорії є:

- **теоретико-пізнавальна** – економічна теорія дає знання про сутність економічних процесів і явищ, взаємозв'язки між ними, закономірності соціально-економічного розвитку.
- **методологічна** – економічна теорія виступає методологічною основою для всіх інших економічних наук;
- **практична:**
 - **духовно-практична** – знання економічної теорії стають частиною світогляду людини та ідеології;
 - **матеріально-практична** – знання економічної теорії використовуються для опрацювання економічної політики, формування стратегії підприємства, раціональної економічної поведінки індивідів.

4. Методи економічної теорії

Методи економічної теорії – сукупність способів, прийомів, що використовуються для пізнання предмета науки. Особливості методу економічної теорії зумовлені особливостями її як науки.

Загальнонаукові:

- діалектичний (усі явища і процеси розглядаються у процесі розвитку та тісному взаємозв'язку, джерелом розвитку є суперечності, розвиток – результат боротьби та єдності протилежностей, кількісні зміни призводять до якісних) ;
- системний (економіка розглядається як єдина система);
- структурно-функціональний (визначаються складові та функції елементів економічної системи);
- логічні операції: аналіз і синтез; індукція та дедукція; порівняння та узагальнення; метод наукової абстракції – виділення найбільш суттєвого, стійкого та відвернення від другорядного, несуттєвого.
- єдність історичного і логічного.

Притаманні економічним наукам:

- статистичний;
- індексний;
- балансовий;
- економіко-математичного моделювання.

Економіка-математична модель – це спрощене, схематичне у вигляді рівнянь та графіків відображення залежностей між економічними явищами та процесами.

Лекція 3-4. СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО, ЙОГО ФАКТОРИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

1. Економічні потреби. Економічні інтереси
2. Суспільне виробництво та його фактори.
3. Крива виробничих можливостей. Альтернативні витрати.
4. Результати суспільного виробництва.
5. Економічна та соціальна ефективність.
6. Виробнича функція.

1. Економічні потреби. Економічні інтереси

Потреба – відчуття недоліку або відсутності блага, що знаходить вираз у бажанні отримати це благо. Потреби залежать від стану розвитку суспільного виробництва, національних, релігійних традицій, природних умов, смаків переваг індивідів, і таким чином мають об'єктивно-суб'єктивний характер.

Класифікації потреб:

- базові і викликані розвитком цивілізації;
- першочергові та вторинні;
- особисті, колективні, суспільні;
- матеріальні і нематеріальні;
- фізіологічні, безпеки, соціальні, у повазі з боку інших, у саморозвитку (за ступенем нагальності по Маслоу)

Економічні інтереси – спонукальні мотиви задовольнити потреби; вигоди, які намагаються досягти у процесі економічної діяльності. Інтереси поділяють на:

- особисті, колективні, суспільні;
- головні і другорядні;
- майнові, фінансові, інтелектуальні, тощо.

2. Суспільне виробництво та його фактори

Суспільне виробництво – процес взаємодії факторів виробництва, результатом якого стає речовий продукт або послуга, тобто певне благо. Кінцева ціль виробництва – задоволення потреб населення. Безпосередня ціль – задоволення потреб власників засобів виробництва. Тенденція розвитку виробництва – зближення цілей.

Результатом суспільного виробництва є продукт. Продукт може виступати у формі речового продукту, у формі інтелектуального продукту і у формі послуги як втілення корисного ефекту праці. Характер праці

відображає взаємовідносини між людьми в процесі виробництва. Праця має суспільний характер.

У складі виробництва виділяють **матеріальне** і **нематеріальне**. Матеріальне охоплює галузі, що створюють матеріальні продукти (промисловість, сільське господарство, будівництво) та послуги матеріального характеру (транспорт, торгівля, побутове обслуговування). Нематеріальне виробництво охоплює галузі, які створюють нематеріальні блага та послуги (духовні цінності, освіта, охорона здоров'я та інш.)

На початку 90-х в Україні у сфері матеріального виробництва було зайнято – 73% робочої сили, в нематеріальному – 27%. У 2005 р. у сільському господарстві було зайнято 19,4%, промисловості – 19,7%, будівництві – 4,6%, в освіті – 8,1%, в охороні здоров'я – 6,6%. У 2011 р. в Україні в сільському господарстві було зайнято 16,8%, в промисловості – 16,4%, торгівлі та ремонті авто – 23,9%, державному управлінні – 5,2%, охороні здоров'я – 6,5%, освіті – 8,3%. У розвинутих країнах у сфері нематеріального виробництва зайнято понад 60% робочої сили (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Структура ВВП окремих країн на початку 21 ст., %

Країна	С.-г.	Промисловість	Буд-во	Транс, зв'язок	Торг, готелі, рестор	Фінанси, нерух	Освіта, охорона здор	Інш послуги	ВВП
Великобританія	0,9	18,5	6,2	7,2	15,0	30,0	12,2	9,9	100
Німеччина	1,1	25,0	4,1	5,6	12,4	29,1	11,6	11,1	100
Італія	2,3	20,8	6,0	7,8	15,4	26,9	10,6	10,2	100
Франція	2,2	15,1	5,8	6,4	12,9	32,0	13,8	11,7	100
Канада	2,2	25,5	5,4	7,1	13,8	26,0	11,2	8,8	100
США	1,2	17,6	5,2	Н.Д.	18,8	32,4	24,8	Н.Д.	100
Японія	1,6	22,8	6,2	6,8	3,0	18,1	31,5	Н.Д.	100

Джерело: Прохоровський О.А. Політична економія на початку 21 століття. *Економічна теорія*. 2012. №2. С.19.

Фактори виробництва – це ресурси, залучені у виробничий процес; сукупність елементів, у процесі взаємодії яких забезпечується створення продукту.

В економічній науці розроблено декілька класифікацій факторів виробництва:

У двохфакторній моделі виробництва, яка розроблялася переважно у вітчизняній економічній науці було виділено:

- особистий фактор (робоча сила),
- речові фактори (засоби виробництва);

У західній економічній науці розповсюдження набула модель виробництва, в якій виділяються такі **фактори виробництва**:

- **праця, земля, капітал, підприємницька здібність, інформація.**

Праця – усвідомлена, цілеспрямована діяльність людини, в процесі якої створюється благо. Праця є джерелом добробуту та багатства народів. Зміст праці відображає взаємодії людини із засобами виробництва. Характер праці відображає взаємовідносини між людьми в процесі виробництва. Земля як фактор виробництва включає всі природні ресурси, що залучаються у виробництво. Капітал як фактор виробництва охоплює всі засоби виробництва.

3. Крива виробничих можливостей

Крива виробничих можливостей (КВМ) – це геометрична сукупність точок, координати яких відповідають комбінації максимально можливих обсягів виробництва двох альтернативних видів продукції в умовах обмежених ресурсів. Якщо всі ресурси в економіці використовуються для виробництва продукту А, то продукт В не буде вироблятися, оскільки на це не буде ресурсів, вірно, й зворотне.

Альтернативні витрати – та кількість продукту від виробництва, якої необхідно відмовитися, щоб виробити певну кількість іншої продукції.

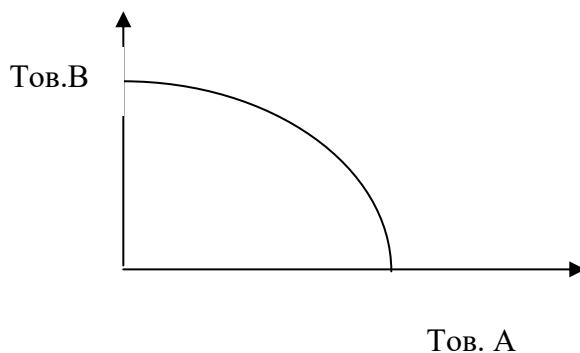

Рис. 3.1. Крива виробничих можливостей

Ефективне використання ресурсів для суспільства означає, що досягнуто такий його, коли стан неможливо отримувати більшу кількість одного блага без того, щоб не зменшити кількість виробництва іншого, якщо економіка працює на межі своїх виробничих можливостей, тобто у виробництві задіяні всі ресурси та використовуються доступні технології.

Природні фактори, якими володіє суспільство складають його еколого-економічний потенціал, який виступає у двох формах:

Ресурсний – сукупність елементів природи, що бере або може взяти участь у суспільному виробництві.

Регенераційний потенціал – відображає можливості природи переробляти наслідки виробничої діяльності і відновлювати обіг речовин у навколишньому середовищі.

Крім ресурсних обмежень виробництво має і екологічні обмеження.

4. Результати суспільного виробництва.

Результат суспільного виробництва – **сукупний суспільний продукт (ССП)**. ССП включає сукупність всіх товарів та послуг, вироблених в економіці:

За матеріально-речовим змістом до складу ССП входять:

- засоби виробництва;
- предмети споживання;
- військова продукція.

За роллю у відтворенні:

- матеріальні витрати;
- чистий продукт (необхідний продукт + додатковий продукт).

Для обчислення ССП використовують показники: ВВП (валовий внутрішній продукт), ВВП (валовий національний продукт), ЧНП (чистий національний продукт), НД (національний дохід).

ВВП – це сукупна ринкова вартість кінцевих товарів та послуг, що вироблені на території країни за певний проміжок часу. **ВВП** – сукупна ринкова вартість кінцевих товарів та послуг, що вироблені національними факторами виробництва за певний проміжок часу.

$\text{ЧНП} = \text{ВВП} - \text{знос засобів праці (амортизація)}.$

$\text{НД} = \text{ЧНП} - \text{непрямі податки на бізнес}$

Для співставлення вартісних показників їх приводять у ціни одного періоду. **Номінальні показники** розраховуються у поточних цінах, **реальні** у цінах базисного періоду.

$\text{ВВП (реал.)} = (\text{ВВП (ном.)} : \text{Індекс цін (\%)}) \cdot 100\%$

Якщо індекс цін більше 100%, то його називають дефлятором ВВП, якщо менше 100%, то його називають інфлятором.

Значення ВВП України у 2006 – 2018 рр. наводиться у табл.3.2.

Таблиця 3.2

ВВП та індекс цін в Україні у 2006 – 2018 рр.

Рік	ВВП, факт ціни, млн. грн	Індекс реального ВВП, %	ВВП на душу населення, грн	Індекс реального ВВП на душу населення, %
2006	544153	107,3	11630	108,1
2007	720231	107,9	15496	108,6
2008	948056	102,3	20495	102,9
2009	913345	85,2	19823	85,6
2010	1082569	104,1	23600	104,6
2011	1302079	105,2	28488	105,6
2012	1459096	100,2	32002	100,4
2013	1465198	100,0	33965	100,2
2014	1586915	93,4	36904	93,7
2015	1988544	90,2	46413	90,6
2016	2385367	102,4	55899	102,9
2017	2981227	102,4	70170	102,8
2018	3560302	103,5	84228	104,0

Джерело. За даними Держстату України

Завдання для самостійної роботи: на сайті Державної служби статистики України (www.ukrstat.gov.ua) знайти інформацію щодо обсягів та індексів ВВП у 2019 р.-2023 рр.

Національне багатство – це сукупність матеріальних і нематеріальних благ та економічних ресурсів, які можуть бути спожиті або залучені у виробництво в національній економіці на певний момент часу.

5. Економічна та соціальна ефективність

Економічна ефективність – є характеристикою економічної діяльності, яка виражає її результативність шляхом співставлення результатів з витратами. На рівні суспільного господарства виробництво є ефективним, коли за обмежених ресурсів найбільш повно задоволені потреби громадян.

Економічна ефективність = Результат виробництва : Витрати виробництва

Ефективність використання праці оцінюється на основі показника продуктивність праці (ПТ):

ПТ= Продукт : Витрати праці

Продукт як результат виробництва може оцінюватися у натуральних вимірниках (наприклад, у одиницях продукції, кілограмах) або за вартістю.

Ефективність використання сировини, матеріалів відображає показники матеріаловіддачі (МВ), зворотний йому – показник матеріалоємності (МЕ).

$$MB = \text{Продукт} : \text{Витрати матеріалів}$$

$$ME = \text{Витрати матеріалів} : \text{Продукт}$$

Ефективність використання засобів праці відображає показник фондівіддачі (ФВ).

$$FB = \text{Продукт} : \text{Вартість основних засобів.}$$

Інтегральний показник ефективності відображає співвідношення вартості виробленої продукції до витрат всіх факторів виробництва:

$$E = \text{Продукт} : (\text{Витрати матеріалів} + \text{Витрати праці} + \text{Вартість засобів праці} \cdot K)$$

$$K = 1 : \text{середній термін використання засобів праці.}$$

Соціальна ефективність відображає ступінь задоволення особистих потреб людини, характеризується умовами праці, її творчим характером, впливом на збереження навколишнього середовища.

6. Виробнича функція

Виробнича функція відображає залежність обсягів виробництва від застосованих факторів.

Виробнича функція, яка була одержана математиком Ч. Коббою та економістом П. Дугласом, одержала назву виробничої функції Кобба-Дугласа. В ній встановлена залежність обсягу виробництва від застосованих обсягів праці та капіталу: $Y = F(K; L)$.

Визначена залежність є такою:

$$Y = A K^{\alpha} L^{\beta},$$

де Y – обсяг виробництва; K – обсяг капіталу; L – обсяг праці; A – коефіцієнт продуктивності технологій; α – параметр, що відображає внесок капіталу у виробництво продукції, $1 - \alpha$ – параметр, що відображає внесок праці у створення продукції.

Виробнича функція дає можливість визначити не лише обсяг виробництва за заданих обсягах праці та капіталу, а й внесок кожного фактору виробництва у створену продукцію.

Лекція 5. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УСТРІЙ СУСПІЛЬСТВА. ВЛАСНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА

1. Економічні відносини та їх типи.
2. Власність. Форми власності. Теорія прав власності.
3. Економічна система. Типи сучасних економічних систем.
4. Реформування відносин власності в процесі переходу від економічної системи командно-адміністративного типу до ринкового типу.

1. Економічні відносини та їх типи.

За роллю в організації економічної діяльності економічні відносини поділяють на :

- **техніко-економічні** – відображають відносини між людьми з приводу порядку використання засобів виробництва;

- **організаційно-економічні** – відображають взаємовідносини між людьми з приводу розподілу праці, спеціалізації, кооперації, обміну, організації та регулювання економічної діяльності. У діалектичній єдності з продуктивними силами та техніко-економічними відносинами утворюють технологічний спосіб виробництва.

Сукупність організаційно-економічних відносин, тобто система форм, методів, інструментів та важелів організації і регулювання економіки утворюють господарський механізм економіки.

- **соціально-економічні** – відображають відносини власності, розподілу ресурсів, благ та доходів.

2. Власність. Форми власності.

Власність як економічна категорія – це відносини між людьми з приводу привласнення благ. Власність включає відносини з користування, розпорядження, володіння, відчуження та привласнення благ.

П'єр Жозеф Прудон писав: «Власність – це крадіжка». Інший погляд на власність запропонував Карл Менгер: «Власність – це єдиний можливий інструмент вирішення тих проблем, що нав'язані нам природою, тобто невідповідністю між потребами та доступною кількістю благ» [8-11].

Об'єктами власності виступають матеріальні і духовні блага.

Суб'єкти власності – юридичні та фізичні особи.

Для кожного етапу соціально-економічного розвитку притаманним були домінуюче відношення власності та домінуючий об'єкт власності.

Класифікації форм власності:

- за суб'єктами – приватна, колективна, державна комунальна та власність центральних органів державної влади;

- за соціально-економічним змістом – приватна (трудова, нетрудова), суспільна.

Ринковій економіці притаманний поліформізм власності.

Власність визначає характер функціонування не тільки соціально-економічних відносин, а й організаційно-економічних. Власність визначає мотиви і безпосередні цілі виробництва; хто і у який спосіб буде отримувати доходи від використання ресурсів, тобто зумовлює розподіл доходів у суспільстві. Перетворення економічних відносин мають починатися з перетворень у відносинах власності.

Права власності – це врегульовані у законах або неформальних нормах відносини з приводу володіння, користування і розпорядження благами. Власність виникає як економічне явище. Закріплені у законах відносини власності набувають юридичного змісту. Подалі економічні відносини будуються відповідно юридичному змісту власності.

Пучка прав власності за А. Оноре [1]:

- 1) право володіння – право виключного фізичного контролю над благом;
- 2) право користування - право застосування корисного ефекту благ;
- 3) право управління – право вирішувати, хто і як буде забезпечувати використання благ;
- 4) право на доход – право володіти результатами від використання блага;
- 5) право суверена – право на відчуження, споживання, зміну та знищення блага;
- 6) право на безпеку – право на захист від експропріації та шкоди з зовнішнього середовища;
- 7) право на передачу блага у спадщину;
- 8) право на постійність володіння;
- 9) заборона на використання у спосіб, що зашкоджує навколишньому середовищу;
- 10) право на відповідальність у формі стягнення;
- 11) право на остаточний характер, тобто на існування інститутів, що забезпечують відновлення порушених прав.

Закріплення повної пучки прав у законодавстві є основою ефективного використання ресурсів.

3. Економічна система. Типи сучасних економічних систем.

Система являє собою сукупність пов'язаних елементів, що утворюють певну цілісність. Економічна система розглядається як утворення, що формує межі, в яких відбуваються економічні процеси. Економічна система має вирішувати такі основні питання:

- Що виробляти?
- Скільки виробляти?

- Як виробляти?
- Для кого виробляти?
- Як адаптуватися до змін?

Економічна система – це конкретно-історична сукупність соціально-економічних відносин, організаційно-економічних відносин, продуктивних сил, що визначає форми та порядок господарського життя суспільства.

Базові типи (моделі) економічних систем:

- **Традиційна.** Характерні риси: низький рівень розвитку продуктивних сил, примітивні засоби праці; значна роль релігії, традицій, звичаїв; власність громади з виключними правами розпорядження старійшин; низька кваліфікація робочої сили; нерозвинутий розподіл праці; натуральний обмін; низькі темпи розвитку.

- **Командно-адміністративна.** Характерні риси: розвинуте промислове виробництво; формально суспільна, реально державна власність на засоби виробництва; планове ведення господарства; управління з єдиного центру; домінування центру у прийнятті рішень; командний ієрархічний спосіб передавання рішень; монополія держави у господарському житті.

- **Ринкова.** Характерні риси: високий рівень розвитку продуктивних сил, різноманіття форм власності при домінуванні приватної власності, свобода господарської діяльності, конкуренція, вільне ціноутворення.

Реальні економічні системи є змішаними з домінуванням певного типу їх організації.

4. Реформування відносин власності в процесі переходу від економічної системи командно-адміністративного типу до ринкового типу.

Складовими ринкових реформ стали роздержавлення та приватизація. **Роздержавлення** – це скорочення ролі держави в економіці. **Приватизація** – це передача об'єктів державної власності у інші форми власності.

Цілі реформування відносин власності:

- Забезпечення зміни типу економічної системи;
- підвищення ефективності використання ресурсів, прискорення НТП;
- забезпечення свободи господарської діяльності;
- створення нового мотиваційного механізму, заснованого на економічній свободі та відповідальності;
- формування нових власників та забезпечення соціальної стабільності;
- розширення джерел одержання доходів;
- зменшення державного втручання в економіку та забезпечення можливостей для дії ринкового механізму;
- подолання монополії держави в економіці;
- створення нових робочих місць за рахунок приватного бізнесу.

Способи приватизації, які використовувалися при ринковій трансформації командних економік Східної Європи та Радянського Союзу:

- безоплатна передача об'єктів власності колишнім власникам або користувачам (репатріація);
- ваучеризація;
- акціонування та продаж акцій на ринку або трудовому колективу;
- прямий продаж через конкурси, аукціони.

Лекція 6-7. ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК, ЙОГО РУШІЙНІ СИЛИ ТА ЕТАПИ

1. Джерела та рушійні сили економічного розвитку. Критерії соціально-економічного прогресу.
2. Відтворення, економічне зростання їх типи.
3. Фактори економічного зростання.
4. Циклічність у економічному розвитку.
5. Науково-технічний прогрес (НТП). Зміни у змісті та характері праці під впливом НТП. Інновації.
6. Основні етапи соціально-економічного розвитку. Постіндустріальне суспільство.

1. Джерела та рухомі сили економічного розвитку. Критерії соціально-економічного прогресу

Відповідно до діалектичного підходу дослідження внутрішні суперечності економічної діяльності виступають джерелами економічного розвитку.

Такими суперечностями є:

- між зростаючими потребами та обмеженими ресурсами;
- між економічними відносинами і продуктивними силами;
- між технікою та технологіями;
- між організаційно-економічними та соціально-економічними відносинами; інші.

Якщо за джерело розвитку розглядаються суперечності способу економічної діяльності, то її окремі елементи виступають рухомими силами розвитку. Такими елементами є: потреби, інтереси, продуктивні сили, науково-технічний прогрес.

Соціально-економічний прогрес – складне явище та потребує сукупності критеріїв для своєї оцінки.

Такими критеріями є:

- рівень розвитку продуктивних сил;
- ступінь суспільного поділу праці та кооперації;
- рівень продуктивності праці, обсяг додаткового продукту, величина вільного часу;
- людина, рівень її духовного розвитку та ступінь задоволення потреб.

З прийняттям резолюції ООН «Сталий розвиток 2023» концепція **сталого розвитку** стала однією з ключових для оцінювання соціально-економічного прогресу країн. У концепції сталого розвитку останній розглядається як такий, що дозволяє задовольняти потреби сучасного

покоління без загроз для можливостей задовольняти потреби наступним поколінням.

У сучасній міжнародній статистиці опрацьовуються комплексні показники щодо рівня соціально-економічного розвитку країн, зокрема індекс якості життя, індекс людського розвитку, індекс сталого розвитку.

Індекс сталого розвитку складається з індикаторів, що характеризують стан економіки (**індекс економічного виміру** враховує індекс конкурентоспроможного розвитку та індекс економічної свободи), екології (**індекс екологічного виміру**) та соціальної сфери (**індекс соціального виміру** враховує індекс якості та безпеки життя, індекс людського розвитку, індекс суспільства, заснованого на знаннях). До десятки країн за вищим рівнем індексу сталого розвитку у 2005 р. увійшли Фінляндія, Ісландія, Швеція, Норвегія, Швейцарія, Люксембург, Данія, Канада, Ірландія, Австралія. Україна була на 88 місці.

У 2008 р. Україна у рейтингу за якістю життя була на 85 місці. У першу десятку увійшли: Норвегія, Австралія, Ісландія, Канада, Ірландія, Нідерланди, Швеція, Франція, Швейцарія, Японія. У 2010 році Україна за індексом людського розвитку посідала 69 місце (з 169 країн).

У 2011 р. Україна була на 73-ому місці (з 192 країн), за рівнем конкурентоспроможності економіки – на 89 (з 130 країн), за рівнем економічних свобод – на 62 (з 183 країн).

У таблиці 5.1 наводяться дані щодо місця України у рейтингах за Індексом розвитку людського потенціалу, глобальним індексом інновацій та індексом глобальної конкурентоспроможності.

Таблиця 5.1

Місце України у рейтингах за індексами розвитку людського потенціалу, інновацій, глобальної конкурентоспроможності.

Рік	За індексом розвитку людського потенціалу	За індексом інновацій	За індексом глобальної конкурентоспроможності
2009	85 із 169	61 із 132	82 із 133
2012	78 із 186	63 із 141	73 із 144
2013	83 із 185	71 із 142	84 із 148

Джерело: звіт Світового банку

Завдання для самостійної роботи: знайдіть інформацію про рейтинг України за індексом сталого розвитку, глобальним інноваційним індексом.

2. Відтворення, економічне зростання їх типи.

Виробництво як постійно повторюваний процес – є відтворенням.

Типи відтворення: **просте** – виробництво повторюється у незмінних масштабах; **звужене** – обсяги виробництва зменшуються; **розширене** – обсяги виробництва збільшуються.

Економічне зростання – кількісні та якісні зміни у виробництві, що призводять до збільшення його кінцевих результатів.

Типи зростання: **екстенсивний** – досягається за рахунок збільшення факторів виробництва; **інтенсивний** – забезпечується за рахунок якісного вдосконалення факторів виробництва, організації їх взаємодії.

Показники економічного зростання країни: темпи зростання ВВП, темпи зростання ВВП на душу населення.

3. Фактори економічного зростання

Фактори пропозиції:

- кількість і якість природних ресурсів;
- кількість і якість трудових ресурсів;
- обсяг основного капіталу;
- продуктивність технологій, науково-технічний прогрес;
- ефективність розміщення ресурсів.

Фактори попиту.

Фактори розподілу.

4. Циклічність в економічному розвитку

Для економічного розвитку характерною є циклічність, тобто періодичні спади та підйоми у обсягах суспільного виробництва. Цикли розрізняють за тривалістю:

- сезонні;
- короткі (3-5 років);
- середні (8-12 років);
- великі або довгі хвилі (50-70 років).

Науковці по різному визначають фундаментальні причини циклічності [8-11]:

- коливання сонячної активності (С. Джевонс);
- зміни у запасах золота (Дж. Кітчин);
- особливості оновлення засобів праці (К. Маркс, М. Туган-Барановський);
- будівельні цикли (С. Кузнець)
- особливості науко-технічного прогресу, циклічний характер інновацій (Й. Шумпетер);
- зміни у грошовому обігу, стану фінансових ринків (К. Жугляр, М. Фрідмен);

- коливання сукупних витрат (Дж. М. Кейнс).

Завдання уряду країн стосовно циклічності – погодження амплітуди циклів, вчасне запровадження антикризових заходів.

5. Науково-технічний прогрес (НТП). Зміни у змісті та характері праці під впливом НТП. Інновації.

Науково-технічний прогрес – це безперервний процес розвитку науки, техніки.

НТП реалізується у 2-х формах: еволюційній (удосконалення техніки та технологічних процесів на тих же науково-технологічних принципах) та революційній (перехід до техніки та технологічних процесів, заснованих на якісно нових науково-технологічних принципах). Науково-технічна революція (НТР) – якісні докорінні зміни у розвитку продуктивних сил на основі докорінно нових знань та винаходів.

Під впливом НТП відбуваються зміни у змісті та характері праці.

Зміст праці характеризується взаємодією особистого та речових факторів виробництва, обсягом та структурою трудових функцій людини, його професійними знаннями, необхідними навиками. Зміст праці визначається такими характеристиками, як:

- продуктивна сила праці,
- інтенсивність праці – витрати праці у одиницю робочого часу,
- якість праці – відображає рівень професійної майстерності працівника, його старанність, творчість,
- складність – характеризує функції, що мають виконувати працівники у процесі виробництва. Більш складна праця потребує вищої кваліфікації працівника, його спеціальної підготовки та освіти,
- важкість праці – відображає ступінь напруженості праці, обсяг витрат необхідних зусиль. .

НТР здійснює суперечливий вплив на зміст праці: зростає продуктивність праці, зменшується інтенсивність фізичної праці, але підвищується інтенсивність праці розумової; підвищується якість праці, складність праці, при зменшенні важкості фізичної праці підвищується важкість розумової праці.

Характер праці – це категорія, яка відображає особливості взаємозв'язку людей в процесі сумісної праці, особливості організаційно-економічних відносин. У процесі розвитку характер праці змінюється від сумісно-розподіленого через розподіл праці, спеціалізацію, кооперацію до суспільного, в якому індивідуальні процеси праці через явні та неявні зв'язки поєднанні між собою та з попередніми досягненнями.

Інновації – нововведення, що призводять до удосконалення або появи нових продуктів, технологій виробництва та управління. Основні види інновацій: продуктові, процесні, організаційні, маркетингові.

У 21 сторіччя нововведення охопили такі сфери:

- біотехнологій (розшифрування генетичного коду людини; новий рівень апаратів для інвалідів; техніка бистрого постачання органів для пересадки, технології клонування; більший вплив фармацевтичної промисловості, виявлення впливу гмо на організм людини);
- інформаційних та комунікаційних технологій;
- ресурсозбереження.

6. Основні етапи соціально-економічного розвитку

В економічній науці запроваджені різні періодизації соціально-економічного розвитку. За **формаційним** підходом, в основі якого певний спосіб виробництва (тобто сукупність продуктивних сил і соціально-економічних відносин), основними етапами соціально-економічного розвитку виступають:

- первіснородова формація; рабовласницька; феодальна; капіталістична; соціалістична; соціально орієнтоване ринкове господарство.

За типом соціально-економічних відносин:

- суспільство засноване на суспільній власності (первинна формація);
- суспільство засноване на приватній власності (вторинна формації).

За типом господарських зв'язків:

- натуральне господарство;
- товарне господарство;
- безпосередньо суспільне господарство.

За техніко-технологічним критерієм:

- доіндустріальне (аграрне) суспільство (провідна галузь в економіці – сільське господарство, ручні знаряддя праці, нерегулярний обмін, нерозвинутий розподіл праці та спеціалізація);

- індустріальне суспільство (провідна галузь в економіці – промисловість, механізація виробництва, поглиблення розподілу праці, спеціалізація та кооперація, регулярний обмін товарами);

- постіндустріальне (технотронне, інформаційне, інформаційно-індустріальне) суспільство.

Основні риси постіндустріального суспільства:

- провідна роль науки, освіти, сфери послуг та комунікацій;
- автоматизація виробництва;
- домінування творчої, інтелектуальної праці;
- скорочення працівників у сфері матеріального виробництва;
- інформація – головний фактор та результат виробництва;

- підвищення ролі інтелектуального росту та удосконалення творчих здібностей людини у системі цінностей суспільства;
- зростання частки кваліфікованої якісної праці;
- орієнтація на індивідуальні потреби, а не масове штамповане виробництво;

Перша промислова революція розпочалася в другій половині XVIII ст. після появи парових машин, які дозволили перейти від ручної праці до машинного. Друга сталася з освоєнням електрики і характеризувалася розвитком масового конвеєрного виробництва. Третя промислова революція, її ще називають цифровою, розпочалася в другій половині XX ст. зі створення цифрових комп'ютерів і подальшої еволюції інформаційних технологій. Наш світ живе саме в цю епоху. Цифрова революція на цей період часу переходить у четверту, особливість якої полягає в масовому впровадженні кіберфізичних систем у виробництво. Як описує промислову революцію 4.0 Клаус Шваб («Четверта промислова революція»), вона стирає межі між фізичними, цифровими і біологічними сферами.

Індустрія 4.0 стирає межі між фізичними, цифровими і біологічними сферами, мова йде про хвилю інновацій, обумовлених розвитком можливостей встановлення зв'язків між ними та трансформацій, що демонструють роботи, дрони, розумні міста, штучний інтелект і дослідження головного мозку. Ці кіберфізичні системи модуть об'єднуватися в одну мережу, зв'язуватися одна з одною в режимі реального часу, самоналаштовуватися і навчатися новим моделям поведінки.

Першими кроками світу до нової промислової революції стали хмарні технології, розвиток способів збору й аналізу Big Data, штучний інтелект, біотехнології, безпілотні автомобілі і медицина, заснована на 3D-друку, криптовалюти і технології Blockchain.

Лекція 8. ТОВАР І ЙОГО ВЛАСТИВОСТІ

1. Товарне господарство.
2. Товар та його властивості.
3. Теорії вартості.

1. Товарне господарство

Ринкова економіка є товарним господарством. Попередником товарного господарства було натуральне – така форма організації суспільного господарства, в якій продукція виробляється для споживання виробником. Натуральний продукт – продукт виробництва, призначений для споживання виробником. Риси натурального господарства: замкнутість виробничої одиниці; нерозвинутий обмін, його одиничність, випадковість.

Товарне господарство – це така форма організації суспільного господарства, в якій продукція виробляється для обміну, а не для споживання виробником.

Основні риси товарного господарства:

- суспільний розподіл праці;
- економічна відокремленість товаровиробників, що заснована на приватній власності та економічній і юридичній свободі виробників;
- ринкові зв'язки між виробником та споживачем;
- визнання суспільного характеру праці через ринок.

Розрізняють просте і розвинуте товарне господарство. В умовах розвинутого товарного господарства всі фактори виробництва (у тому числі робоча сила) стають товарами.

2. Товар та його властивості

Товар є найбільш загальним елементом ринкової економіки.

Товар – продукт виробництва, який призначений для обміну. Властивості товару:

- **споживча вартість** – об'єктивна спроможність товару задовольняти потреби;
- **корисність** – суб'єктивна оцінка спроможності товару задовольнити потребу. **Гранична корисність** – корисність ще однієї додаткової одиниці товару. Закон спадної граничної корисності: починаючи з певної кількості блага, що є у споживача, корисність кожної додаткової одиниці буде зменшуватися (наприклад 1 чашка кави – корисність 6 ютілів; 2 чашка – 8 ютілів, 3-а – 5 ютілів, 4-а – 3 ютілі; 5-а – 2 ютілі, 6-а – 1 ютіль).
- **мінова вартість** – спроможність товару обмінюватися на інші у певному співвідношенні;

- **вартість** за трудовою теорією вартості – це суспільно-необхідні витрати живої та уречевленої праці на виробництво товару. Суспільно-необхідні витрати є середніми витратами за даного рівня розвитку продуктивних сил, продуктивності праці.

Суспільні витрати та індивідуальні витрати. Індивідуальні витрати відображають витрати певного виробника на виробництво товару, тобто у що обходиться виробництво товару певному виробникові. Суспільні витрати – це витрати економіки на виробництво товару, відображають, у що обходиться виробництво товару всій економіці.

3. Теорії вартості

Розуміння сутності вартості, джерел її створення залишається найбільш суперечливим серед економістів представників різних шкіл. Теорії вартості дають різні відповіді на такі питання, що є сутністю вартості, джерела її утворення, та які чинники зумовлюють та величину. Серед теорій вартості фундаментальними є такі [1, 8-11, 15]:

Теорія витрат (Дж. Міль, Дж. Мак-Кулох): вартість – це витрати виробництва;

Трудова теорія вартості (А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс): вартість – це суспільно-необхідний час з виробництва товару. Вартість створюється працею. Конкретна праця – праця, що характеризується певними діями виробника, знаряддями та втілюється у певній споживній вартості. Абстрактна праця – затрати праці (фізичних зусиль, розумових здібностей) без конкретної форми; втілюється у вартості. Більш складна праця (праця, що потребує спеціальної підготовки) створює в одиницю часу і більшу вартість. **Закон вартості** – товари обмінюються відповідно суспільно-необхідним витратам праці на їх виробництво, тобто відповідно вартості. Ціна – вартість товару у грошовому виразі.

Теорія факторів виробництва (Ж-Б. Сей, Ф. Бастіа): вартість – це витрати факторів виробництва.

Теорія граничної корисності (В. Джевонс, К. Менгер): вартість (цінність) – суб'єктивне судження людини щодо корисності блага.

Неокласична теорія (А. Маршалл): ціна товару визначається на основі співвідношення попиту та пропозиції. З боку попиту ціну визначатиме гранична корисність товару, з боку пропозиції витрати трьох факторів виробництва.

Ціна – вартість товару у грошовому виразі; кількість грошей, на яку обмінюють товар.

Функції ціни: відтворювальна, стимулююча, розподільна, інформаційна.

Лекція 9. ГРОШІ ТА ЇХ ФУНКЦІЇ

1. Розвиток форм обміну та виникнення грошей.
2. Гроші та їх функції.
3. Грошова система.
4. Закон товарно-грошового обігу. Інфляція.

1. Розвиток форм обміну.

Історичними формами обміну є [6]:

1. проста одинична або випадкова;
2. розгорнута;
3. загальна

3.1. речова,

3.2. грошова. Гроші з'являються, коли роль еквівалента закріплюється за одним товаром, при цьому його споживна вартість полягає саме у спроможності обмінюватися на інші товари.

Властивості товару, які важливі для загального еквіваленту: портативність, подільність, спроможність зберігатися необмежений час.

3.2.1. металева,

3.2.2. злиткова,

3.2.3. монетна;

3.3. знакова;

3.4. ідеальна.

2. Гроші та їх функції.

Гроші стали невід'ємним елементом економічної діяльності, сучасного життя. Стан грошового обігу впливає на стан економіки в цілому, та криза 2008-2009 років стала тому підтвердженням, коли фінансова криза зумовила падіння ВВП у багатьох країнах, погіршення показників їх соціально-економічного розвитку.

Відповідно до еволюційної теорії грошей гроші – це товар, який у обміні виконує роль загального еквіваленту.

За раціоналістичною теорією гроші – це засіб для обслуговування транзакцій для скорочення їх витрат, який є результатом угоди між людьми та затверджений державою.

За функціональною теорією гроші – це все те, що виконує функції грошей [16].

Функції грошей:

1. міра вартості. У грошових одиницях виражають ціни товарів та вимірюється їх вартість;

2. засіб обміну. Гроші обмінюються на товари при їх купівлі-продажу;
3. засіб нагромадження. Гроші зберігаються для здійснення витрат у майбутньому;
4. засіб платежу. Гроші використовуються для сплати податків, виплати стипендій, дотацій;
5. світові гроші. Гроші використовуються у розрахунках між країнами.

3. Грошова система

Грошова система – форма організації грошового обігу, яка склалася історично та закріплена законами певної країни. Елементи грошової системи:

1. національна грошова одиниця;
2. масштаб цін (визначається купівельною спроможністю грошової одиниці);
3. форми грошей;
4. організація безготівкового обігу;
5. порядок емісії грошей;
6. режим валютного курсу;
7. організаційні центри грошового обігу (банки, казначейство).

4. Закон товарно-грошового обігу. Інфляція.

Закон товарно-грошового обігу визначає залежність між сумою цін товарів, кількістю грошей у обігу та швидкістю їх обігу.

Алгебраїчно закон товарно-грошового обміну за формулою Фішера має такий вираз:

$$PQ = MV,$$

де P – середній рівень цін товарних угод; Q – кількість товарних угод; M – кількість грошей у обігу; V – швидкість обігу грошової одиниці.

За формулою Маркса закон товарно-грошового обміну має такий вираз:

$$K = \frac{\sum \text{Ц} - K_p + \text{П} - \text{ВП}}{o},$$

де K – кількість грошей у обігу; Ц – ціни товарів; K_p – сума цін товарів, проданих у кредит; П – сума платежів, за якими настав термін; ВП – платежі, що взаємопогашаються; o – кількість оборотів грошової одиниці за рік.

Збільшення кількості грошей у обігу без зміни обсягу товарів призводить до підвищення рівня цін.

Інфляція – знецінення грошової одиниці. Відкрита інфляція має місце за вільних цін та виявляється у зростанні цін. Прихована інфляція має місце у умовах фіксованих цін та виявляється у товарному дефіциті.

Інфляція вимірюється на основі темпів зростання рівня цін.

Повзуча інфляція – темпи зростання цін – до 10% за рік; галопуюча – від 10% до 100%; гіперінфляція – більше 100%.

Причини інфляції:

1. емісія грошей для покриття дефіциту державного бюджету;
2. витрати на військово-промисловий комплекс;
3. імпортована інфляція;
4. збільшення податків на товаровиробників;
5. монополія;
6. інфляційні очікування.

Соціально-економічні наслідки інфляції:

1. перерозподіл доходів;
2. знецінення позик;
3. втрата цінових орієнтирів;
4. зниження рівня життя тих, хто отримує фіксовані доходи;
5. скорочення кредитів, інвестицій, зниження темпів економічного зростання.

Лекція 10-11. РИНОК І РИНКОВА ЕКОНОМІКА. КОНКУРЕНЦІЯ ТА МОНОПОЛІЯ.

1. Ринок, його сутність та функції.
2. Ринкова економіка, її структура.
3. Ринкова інфраструктура.
4. Монополія. Причини та види монополії.
5. Антимонopolна діяльність держави.
6. Моделі ринкових структур.

1. Ринок, його сутність та функції.

Ринок – багатозначне поняття. У побутовому значенні ринок це місце (територія), де зустрічаються для здійснення угод із купівлі-продажу продавець та покупець. Як політ економічна категорія **ринок** – це сукупність економічних відносин з приводу купівлі-продажу товарів за вільними цінами, що складаються на основі взаємодії попиту та пропозиції.

Ринки класифікують за: видами продукції, галузями, територією.

Функції ринку:

- інтеграційна – ринок забезпечує інтеграцію виробників і споживачів;
- розподільна – внаслідок дії ринку відбувається розподіл ресурсів та доходів;
- стимулююча – за рахунок конкуренції ринок стимулює зменшення витрат, поліпшення якості продукції, впровадження інновацій;
- інформаційна – ринок дає інформацію щодо видів товарів та цін на них.

2. Ринкова економіка, її структура

Ринкова економіка – форма організації економічної системи, що заснована на товарному виробництві, в якій взаємодія між покупцями та продавцями забезпечується через ринок. Умови функціонування ринкової економіки є такими.

1. Свобода економічної діяльності (економічні суб'єкти мають право вільно обирати види економічної діяльності, придбавати економічні ресурси, використовувати за своїм рішенням)

- юридична свобода суб'єктів господарювання;
- приватна власність.

2. конкуренція – боротьба, суперництво вільних товаровиробників за реалізацію своїх економічних інтересів

- наявність на ринку великої кількості покупців та продавців одного і того ж товару;
- свобода для покупців і продавців входити та виходити з будь-яких ринків.

3. Вільне ціноутворення.

Етапи розвитку ринкової економіки: становлення товарного господарства; капіталізм вільної конкуренції; державно-монополістичний капіталізм; соціально ринкове господарство.

Основні суб'єкти ринку: покупці, споживачі; підприємства, домогосподарства (особа або група осіб, що поєднанні веденням спільного господарства), держава.

Види ринків: ринок товарів та послуг, ринок ресурсів (факторів виробництва), фінансовий (грошовий та фондовий) ринок.

3. Ринкова інфраструктура

Ринкова інфраструктура – сукупність елементів, що забезпечують безперебійні господарські взаємозв'язки та взаємодії суб'єктів ринкової економіки, оптимізують рух товарних, грошових та інформаційних потоків.

Інститути ринкової інфраструктури: товарні біржі, ярмарки, аукціони, торгові дома, агенції з нерухомості; фондові біржі, валютні біржі, банки, страхові компанії, кредитні спілки; служби зайнятості, аудиторські фірми та інші.

4. Монополія. Причини та види монополії

Монополія – це така ситуація на ринку, коли кількість виробників стає такою мало, що кожний може впливати на обсяги пропозиції та рівень цін; підприємства або їх об'єднання, які виробляють значну кількість певного продукту, що дає їм можливість контролювати ринок цього продукту та впливати на процеси ціноутворення.

Види монополії:

- природна. Виникає внаслідок особливостей технології виробництва, що зумовлює постачання продукції або обслуговування споживачів одним підприємством.

- адміністративна. Така монополія зумовлена дією держави, яка наділяє окремі фірми виключними правами на виробництво певних товарів або надання певних послуг;

- економічна. Виникає внаслідок концентрації (зосередження виробництва на великих підприємствах за рахунок капіталізації виробництва

та ефекту масштабу), централізації виробництва (зосередження виробництва на великих підприємствах за рахунок об'єднання або поглинання дрібних), інновацій.

Організаційні форми концентрації та монополізації:

- **картель** - об'єднання підприємств на основі угоди про квоти випуску продукції, ціни реалізації та розділ ринків збуту;
- **синдикат** - об'єднання підприємств з метою сумісного збуту продукції;
- **трест** - об'єднання підприємств на основі сумісної власності та управлінням виробництвом і збутом товарів;
- **концерн** - багатогалузеве об'єднання підприємств на основі технологічного ланцюга з єдиним фінансовим центром, в якому підприємства горизонтально та вертикально комбіновані (як правило, на основі однієї сировини, з якої виготовляються різні види продукції або здійснюється її послідовна переробка);
- **конгломерат** – багатогалузеве об'єднання підприємств;
- **кластер** – територіально-галузеве об'єднання підприємств та органів державної влади, науково-інформаційних установ на засадах спільної діяльності з виробництва продукції та збільшення прибутків учасників.

5. Антимонопольна діяльність держави

Антимонопольне законодавство. У США ще у 1890 р. з метою захисту конкуренції був прийнятий Закон Шермана, у 1914 – Закон Клейтона, у подальшому приймається ще низка антимонопольних законів.

Закон України від 11.01.2001 р. «Про захист економічної конкуренції» визначає правові засади підтримки та захисту конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності. Зокрема Законом передбачено, що суб'єкт господарювання займає монополіне (домінуюче) положення на ринку, якщо на цьому ринку у нього немає жодного конкурента, не зазнає значної конкуренції внаслідок обмежених можливостей доступу інших на ринок. Монопольним вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку певного товару перевищує 35%, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції.

Порушення законодавства про захист економічної конкуренції тягне за собою такі види відповідальності: штрафи, примусовий поділ, адміністративну відповідальність посадових осіб та деяких інших суб'єктів, відшкодування шкоди.

Також положення щодо захисту умов конкуренції містяться і у Господарському кодексі України. Реалізує державну політику у сфері

розвитку економічної конкуренції та обмеження монополізму
Антимонопольний комітет України.

6. Моделі ринкових структур

Залежно від особливостей конкуренції та ступеня монополізації галузі виділяють такі моделі ринкових структур: чиста конкуренція, монополістична конкуренція, олігополія, чиста монополія. Характеристика моделей ринкових структур наводиться у таблиці.

Таблиця

Моделі ринкових структур

Характеристика	Чиста конкуренція	Монополістична конкуренція	Олігополія	Чиста монополія
Кількість фірм	Дуже багато	Багато	Декілька	Одна-дві
Тип продукту	Стандартизований	Диференційований	Стандартизований або диференц.	Унікальний
Контроль над ціною	Відсутній	Деякий, але у вузьких межах	Обмежений або значний	Значний
Умови вступу у галузь	Легкі	Відносно легкий	Наявність обмежень	Заблоковані
Нецінова конкуренція	Обмежена	Реклама, торгові знаки	Типічна	Реклама, зв'язки з громадськістю
Приклади	Сільське господарство	Роздрібна торгівля, виробництво одягу	Автомобілі, виробництво сталі	Комунальні підприємства, природні монополії

У залежності від особливостей стану конкуренції у формуванні попиту виділяють такі ринкові структури, як **монопсонія** (ситуація на ринку, коли численним продавцям продукції протистоїть один покупець), **олігонпсонія** (ситуація на ринку, коли багатьом продавцям протистоїть не більше десяти покупців).

Лекція 12. ПОПИТ ТА ПРОПОЗИЦІЯ

1. Попит. Закон, крива та фактори попиту.
2. Пропозиція. Закон, крива та фактори пропозиції.
3. Ринкова рівновага.
4. Еластичність попиту та пропозиції.

1. Попит. Закон, крива та фактори попиту

Попит – це потреба у товарі, що забезпечена грошима та представлена на ринку; Величина попиту – це кількість продукції, яку споживачі бажають та можуть купити протягом певного періоду часу.

Попит залежить від багатьох чинників. Залежність попиту від ціни встановлює закон попиту.

Закон попиту: із підвищенням цін на товари попит на них зменшується, із зниженням цін – попит на товари зростає, тобто між ціною на товар та попитом існує зворотна залежність.

Пояснюється закон попиту через дію закону спадної граничної корисності; ефектів доходу (із зниженням цін купівельна спроможність доходу споживачів збільшується) та заміщення (споживачі заміщують товари, які стають більш дорогими на дешеві).

Припускаємо, що були проведені статистичні спостереження обсягу попиту при різних рівнях ціни. Дані цих спостережень були занесені у таблицю 12.1, на основі якої побудовано криву, що відображає залежність попиту від ціни (рис.12.1). Крива попиту є графічним відображенням закону попиту.

Таблиця 12.1

Ціна та обсяг попиту на мінеральну воду

Ціна, грн. за пляшку.	12	8	6	4	2,5	1
Кількість пляшок, тис. од.	2	3	4	6	8	12

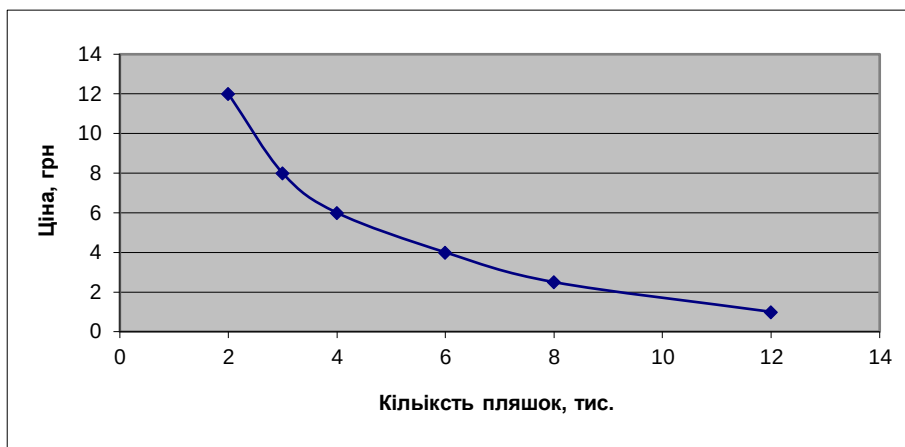

Рис. 12.1. Крива попиту

Фактори (чинники) попиту:

- ціна на даний товар;
- ціни на товари, що замінюють даний та доповнюють;
- доходи споживачів;
- очікування споживачів;
- мода та преференції споживачів;
- кількість споживачів;
- інші.

При зміні ціни на товар відбувається зрушення по кривій попиту (зміна величини попиту). При зміні інших чинників попиту відбувається зрушення кривої попиту (зміна попиту).

2. Пропозиція. Закон, крива та фактори пропозиції

Пропозиція – це продукція, яку виробники поставили або можуть поставити на ринок за певний проміжок часу. Величина пропозиції – це кількість продукції, яку виробники поставили або поставлять на ринок за певний проміжок часу.

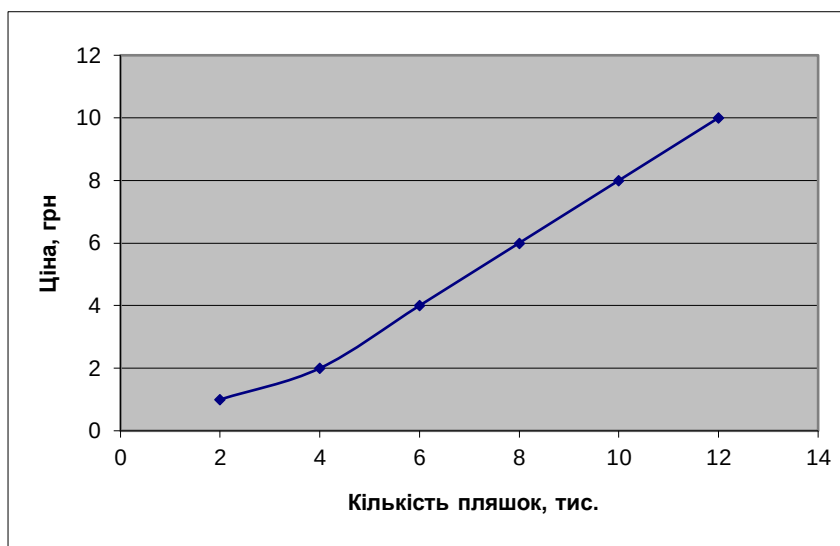
Пропозиція залежить від численних факторів. Одним з найбільш впливових є ціна товару. Саме ціна зумовлює фінансові можливості відтворення, є стимулом щодо розширення або зменшення виробництва. **Закон пропозиції:** із підвищенням ціни обсяг пропозиції збільшується, із зниженням ціни обсяг пропозиції зменшується; тобто між рівнем цін та пропозицією існує прямий зв'язок.

Крива пропозиції є графічним відображенням закону пропозиції. Координата кожної точки кривої пропозиції відповідає певній комбінації ціни та обсягу пропозиції. На основі даних таблиці 12.2 на рисунку 12.2 побудована крива пропозиції.

Таблиця 12.2

Ціна та обсяг пропозиції мінеральної води

Ціна, грн. за пляшку.	1	2	4	6	8	10
Кількість, пляшок, тис. од.	2	4	6	8	10	12

Рис. 12.2. Крива пропозиції

Чинники (фактори) пропозиції:

- ціна на товар;
- ціни на інші товари;
- ціни на ресурси;
- продуктивність технологій;
- обсяг запасів;
- імпорт;
- кількість товаровиробників;
- інші.

При зміні чинників пропозиції (крім ціни) відбувається зрушення кривої пропозиції.

3. Ринкова рівновага

За умови рівності попиту та пропозиції забезпечується ринкова рівновага. Рівновага – такий стан, системи до якого вона повертається в умовах відсутності дії зовнішніх чинників.

Рівень ціни, за якої кількість продукції, на яку є попит споживачів, відповідає кількості продукції, яку пропонують товаровиробники, є **рівноважною ціною**. У попередньому прикладі з мінеральною водою за ціною 4 грн за пляшку споживачі готові купити 6 тис пляшок, а товаровиробники продати 6 тис. пляшок мінеральної води. Отже, 4 грн. за пляшку є рівноважною ціною.

Якщо ціна на ринку встановлена вище рівноважної виникає надлишок продукції, якщо нижче – дефіцит. Такі ситуації не є стійкими, та ринок рухається до рівноважного стану. При зміні чинників попиту або пропозиції змінюються і рівноважні параметри.

4. Еластичність попиту та пропозиції

Еластичність попиту – це ступінь реакції попиту у відповідь на зміни ціни. Еластичний попит – це такий, який значно змінюється навіть за незначних змін ціни (як, наприклад, попит на меблі, їжу у ресторані). Нееластичний – це такий, який навіть за значних змін цін змінюється незначно (як, наприклад, попит на хліб, сіль, ліки, електроенергію). Для оцінки еластичності використовують коефіцієнт еластичності.

$$E_d = \frac{\Delta Q_d(\%)}{\Delta P(\%)} = \frac{Q_2 - Q_1}{Q_1} : \frac{P_2 - P_1}{P_1},$$

де $\Delta Q_d(\%)$ – зміна попиту у відсотках; $\Delta P(\%)$ – зміна ціни у відсотках, Q_1 - попередня величина попиту; Q_2 - наступна величина попиту, P_1 - попередній рівень цін, P_2 - наступний рівень цін.

Для того щоб усунути вплив вибору Q_1 та P_1 використовують для розрахунку коефіцієнту еластичності формулу центральної точки:

$$E_d = \frac{Q_2 - Q_1}{(Q_1 + Q_2) : 2} : \frac{P_2 - P_1}{(P_1 + P_2) : 2},$$

За $E_d > 1$ – попит є еластичним.

За $E_d < 1$ – попит є нееластичним.

За $E_d = 1$ – попит має одиничну еластичність.

Коефіцієнт попиту має від’ємне значення, але знак «мінус» не враховують.

Чинники (фактори) цінової еластичності попиту на товар:

- наявність на ринку товарів –замінників даного товару;
- питома вага витрат на даний товар у доході споживача;
- нагальність потреби, яку задовольняє товар;
- фактор часу.

Еластичність попиту оцінюють і за показником виручки від реалізації продукції (TR). Так, за нееластичного попиту виручка і ціна (P) будуть змінюватися в одному напрямку (наприклад, ціна зростає, але попит майже

не зменшиться, тому і виручка від реалізації збільшиться), за еластичного попиту зміни ціни та виручки будуть відбуватися у різних напрямках.

Схематично це відображається таким чином:

Попит нееластичний: $P \uparrow, TR \uparrow$ або $P \downarrow, TR \downarrow$.

Попит еластичний: $P \uparrow, TR \downarrow$ або $P \downarrow, TR \uparrow$.

Визначення та розрахунок коефіцієнту еластичності пропозиції по ціні подібний до визначення та розрахунку коефіцієнту попиту по ціні (лише еластичність пропозиції не оцінюють по виручці).

Еластичність пропозиції – це ступінь реакції пропозиції у відповідь на зміни ціни. Еластична пропозиція – це така, яка значно змінюється навіть за незначних змін ціни. Нееластична – це така, яка навіть за значних змін ціни змінюється незначно. Коефіцієнт еластичності пропозиції розраховується так:

$$E_s = \frac{\Delta Q_s (\%) }{\Delta P (\%)} = \frac{Q_2 - Q_1}{Q_1} : \frac{P_2 - P_1}{P_1},$$

де $\Delta Q_s (\%)$ – зміна пропозиції у відсотках; $\Delta P (\%)$ – зміна ціни у відсотках, Q_1 - попередня величина пропозиції; Q_2 - наступна величина пропозиції, P_1 - попередній рівень цін, P_2 - наступний рівень цін.

Розрахунок коефіцієнту еластичності пропозиції за формулою центральної точки буде таким:

$$E_s = \frac{Q_2 - Q_1}{(Q_1 + Q_2) : 2} : \frac{P_2 - P_1}{(P_1 + P_2) : 2},$$

За $E_d > 1$ – пропозиція є еластичною.

За $E_d < 1$ – пропозиція є нееластичною.

За $E_d = 1$ – пропозиція має одиничну еластичність.

Найбільш впливовим чинником (фактором) еластичності пропозиції є час. У короткостроковому періоді товаровиробники не можуть змінити обсяг ресурсів, що використовуються, та пропозиція є нееластичною. У довгостроковому періоді товаровиробники мають можливість найняти додатково ресурси або вивільнити їх, та пропозиція є еластичною.

Лекція 13-14. КАПІТАЛ. ОБІГ ТА НАГРОМАДЖЕННЯ КАПІТАЛУ

1. Сутність капіталу. Всезагальна формула руху капіталу.
2. Економічні школи про джерело вартості та доходу. Постійний та змінний капітал. Додаткова вартість. Прибуток.
3. Кругообіг та обіг капіталу. Основний та оборотний капітал. Амортизація.
4. Нагромадження капіталу. Тенденція до вирівнювання норми прибутку та перетворення вартості у ціну виробництва.

1. Сутність капіталу. Всезагальна формула руху капіталу

Капітал як економічна категорія має декілька значень:

- капітал як фактор виробництва – це всі види засобів виробництва, що використовуються у виготовленні продукції [16];
- капітал як ключове відношення капіталістичної економіки – це засіб для одержання доходу, або вартість, що приносить додаткову вартість [1, 6].

Подвійне визначення капіталу відображає єдність його матеріально-речового змісту та певної економічної форми.

Слід звернути увагу, що гроші та капітал не тотожні поняття. Гроші можуть використовуватися для споживчих цілей, і в цьому випадку вони не є капіталом. У той же час в якості капіталу може виступати майно, інтелектуальні права.

Формула руху капіталу:

$$\Gamma - T - \Gamma',$$

де $\Gamma' = \Gamma + \Delta\Gamma$,

$\Delta\Gamma$ – є додатковою вартістю, або прирощенням вартості над авансованим капіталом.

Суперечність цієї формули була визначена у появі додаткової вартості, яка не може виникнути з обігу, так як товари обмінюються за вартістю, та не може виникнути поза обігом. Для її створення власник капіталу має знайти на ринку такий товар, споживання якого є створенням вартості.

2. Економічні школи про джерело вартості та доходу. Постійний та змінний капітал. Додаткова вартість. Прибуток.

Згідно з трудовою теорією вартості, розвинутої у працях К. Маркса, товаром, який створює вартість, є робоча сила [1, 6, 8-11]. Споживання її є працею, а праця створює нову вартість. При цьому вартість робочої сили, яку вона отримує як заробітну плату, є меншою за вартість, яку вона створює. Різниця між ними і є додатковою вартістю, яку привласнює капіталіст

(підприємець). Вартість нового товару складається з перенесеної вартості засобів виробництва, вартості робочої сили та додаткової вартості.

Частина капіталу, яка втілена у засобах виробництва, переносить свою вартість на готову продукцію та не змінює її у процесі виробництва є **постійним капіталом (с)**. Частина капіталу, яка витрачається на придбання робочої сили та в процесі виробництва змінює свою вартість, є **змінним капіталом (v)**. Таким чином структура вартості створеного продукту є такою:

$$W=c+v+m,$$

де W – вартість створеного продукту, c – постійний капітал, v – змінний капітал, m – додаткова вартість.

Привласнення капіталістом неоплаченої праці робітника є **експлуатацією** найманої праці. Ступінь експлуатації відображає норма додаткової вартості.

$$m' = \frac{m}{v} 100\%,$$

де m' – норма додаткової вартості.

У капіталістичній економіці **робоча сила** стає товаром. Умови необхідні для становлення робочої сили товаром: 1) власник робочої сили має бути юридично вільним; 2) власник робочої сили має бути позбавленим засобів виробництва. Споживна вартість робочої сили полягає у її здібності створювати вартість більшу, ніж вона коштує. Вартість робочої сили складається із вартості засобів, необхідних для відтворення робочої сили, а саме:

- вартості засобів існування (їжі, одягу, житла);
- вартості засобів для задоволення соціально-культурних потреб;
- вартості засобів, необхідних для утримання сім'ї працівника;
- вартості загальної та професійної освіти.

Заробітна плата є грошовим виразом вартості робочої сили.

Згідно **теорії трьох факторів виробництва** всі фактори виробництва приймають участь у створенні нової вартості [1]. Тому власник кожного з факторів виробництва отримує належну частку із знов створеної вартості: працівник – заробітну плату; власник грошового капіталу – відсоток, дивіденд; підприємець – прибуток; власник землі або інших природних ресурсів – ренту. Прибуток є перевищенням вартості продукції над затратами або застосованим капіталом. Фактично прибуток дорівнює додатковій вартості, але розглядається як породження не лише змінного капіталу, а всього авансованого капіталу.

Структура вартості товару така:

$$W = k + p,$$

де w – вартість товару, k – затрати капіталу на виробництво продукції, p – прибуток.

$$p' = \frac{P}{K} 100\%$$

де p' – норма прибутку.

3. Кругообіг та обіг капіталу. Основний та оборотний капітал. Амортизація

Рух капіталу від його авансування до повернення власнику у грошовій формі складає **кругообіг** капіталу. В процесі кругообігу капіталу проходить три стадії та перебуває у трьох функціональних формах: грошовій, продуктивній та товарній. Кожна стадія та форма капіталу мають своє функціональне призначення. Функція грошового капіталу – підготовка умов виробництва. Функція продуктивного капіталу – виробництво вартості, у тому числі додаткової. Функція товарного капіталу – реалізація вартості, у тому числі додаткової.

$$Д - Т - С_{п+Pc...П...} - T' - Д'$$

Кругообіг як безперервно повторюваний процес є обігом капіталу. Швидкість обігу капіталу визначається за формулою:

$$n = O/t,$$

де n – швидкість обігу капіталу (кількість оборотів капіталу за рік); O – тривалість року у днях або місяцях; t – тривалість одного обороту.

Чим вища швидкість обороту капіталу, тим більша річна маса прибутку (P):

$$P = p \cdot n$$

Різні частини капіталу обертаються із різною швидкістю.

Основний капітал – частина продуктивного капіталу, яка втілена у засобах праці, тривалий час приймає участь у виробництві та переносить свою вартість на готовий продукт по частинам у вигляді амортизаційних відрахувань. Основний капітал складає вартість приміщень, машин, обладнання і т.і.

Оборотний капітал – частина продуктивного капіталу, яка витрачається на предмети праці та робочу силу, повністю споживається протягом одного виробничого циклу виробництва та повністю переносить свою вартість на готову продукцію. Оборотний капітал складає вартість сировини, матеріалів, комплектуючих, грошові кошти.

Амортизація – процес поступового переносу вартості основного капіталу в процесі зносу на готовий продукт. Фізичний знос основного капіталу – втрата властивостей засобами праці внаслідок їх використання або дії зовнішніх фізичних чинників. Моральний знос 1-го роду – відносне знецінення засобів праці внаслідок появи більш дешевих аналогів.

Моральний знос 2-го роду – відносно знецінення засобів праці внаслідок появи більш продуктивних або економічних аналогів.

4. Нагромадження капіталу. Тенденція до вирівнювання норми прибутку та перетворення вартості у ціну виробництва

Процес перетворення додаткової вартості (прибутку) у капітал – нагромадження капіталу. Чинники нагромадження капіталу: стратегія розвитку підприємства; інвестиційний клімат; запас основного капіталу та інші.

Відношення постійного капіталу до змінного (с:v) є **органічною будовою капіталу**.

К. Маркс обґрунтував перетворення вартості на ціну виробництва та розкрив механізм тенденції до вирівнювання норми прибутку між галузями. Внаслідок переливу капіталів між галузями з різною органічною будовою відбувається вирівнювання норми прибутку та товари реалізуються не за вартістю, а за її перетвореною формою – ціною виробництва. Дані таблиці розкривають процес вирівнювання норми прибутку між галузями та формування ціни виробництва.

Таблиця

Капітал, вартість, додаткова вартість та прибуток за галузями

Галузь	Структура капіталу	Норма дод. вартості, %	Дод. вартість, гр. од.	Прибуток, гр. од.	Вартість, гр. од.	Норма прибутку, %	Серед. норма прибутку, %	Ціна виробництва, гр. од.	Відх. цін від вартості, гр. од.
Енергетика	95с+ 5v	100	5	5	105	5	20	120	+15
Машинобудування	80с+ 20v	100	20	20	120	20	20	120	0
Легка промисл.	65с+ 35v	100	35	35	135	35	20	120	-15
Всього	300		60	60	360			360	0

Лекція 15. ДОМОГОСПОДАРСТВА В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. Домогосподарство, його склад та економічні функції.
2. Доходи домогосподарства й витрати домогосподарства. Бюджет домогосподарств.
3. Прожитковий мінімум. Державне регулювання особистих доходів населення.
4. Раціональний споживчий вибір. Криві байдужості. Бюджетна лінія.

1. Домогосподарство, його склад та економічні функції

Як самостійний суб'єкт ринкових відносин домогосподарство - це група фізичних осіб, які приймають самостійні економічні рішення [2]. Поняття «домогосподарство» широко застосовується в економічній науці; досліджуються економічні причини і закономірності виникнення домогосподарств. Існує думка, що історично домогосподарства були першими господарюючими суб'єктами економіки, тому що в процесі розвитку продуктивних сил все частіше виникала ситуація, коли вигода змушувала людей об'єднувати своє майно з метою здійснення крупних проектів підприємницького характеру. Такі угоди були нестійкими, але дозволяли досягати більшої дохідності проектів. Початковою формою об'єднання були шлюбні угоди між членами домогосподарств. У такому розумінні поняття «сім'я» є вторинним стосовно поняття «домогосподарство».

В економічній літературі, розкриваючи економічний зміст і сутність домогосподарства, автори, як правило, в основу своїх визначень висувають одну або декілька ознак: спільне господарство; спільний бюджет; спільна власність; спільна територія проживання; родинні відносини.

Згідно з рекомендаціями Організації Об'єднаних Націй домогосподарство - це «особа або група осіб, об'єднаних з метою забезпечення всім необхідним для життя», тобто об'єднаних спільним веденням господарства. У науковій, навчально-методичній літературі знаходимо й інші визначення.

Сутність домогосподарств як суб'єктів ринкових відносин проявляється через їх функції, які вони виконують в економічній системі суспільства. Головні з них: постачання чинників виробництва, споживання та заощадження.

Кругообіг в економіці починається з домашніх господарств (див. рис). Перш за все, домашні господарства є постачальниками ресурсів, таких як праця, капітал, земля та підприємницькі здібності, одержуючи за це доходи в грошовій або натуральній формі. Ці ресурси потрапляють до підприємств, які, поєднавши їх певним чином, створюють товари і послуги. Останні,

опинившись на відповідному ринку, купуються домогосподарствами. В умовах ринку домогосподарства і підприємства одночасно діють і як покупці, і як продавці.

Домогосподарства можуть постачати національному виробництву грошові ресурси, які необхідні для організації суспільного виробництва. Вони купують акції великих промислових корпорацій і банків, кладуть гроші на ощадні рахунки, купують облігації.

Провідною функцією домогосподарств, що створює умови для ефективного попиту та стимулює зростання обсягів виробництва товарів і надання різноманітних послуг, є споживання. Рівень споживання визначається їхніми сумарними доходами, загальним споживчим бюджетом, житловим і накопиченим майном.

2. Доходи домогосподарства й витрати домогосподарства. Бюджет домогосподарств

Бюджет домогосподарства — баланс фактичних доходів і витрат домогосподарства за визначений період часу (квартал, місяць, рік) та фінансова база життя, що надає домогосподарству власного стилю споживання та життєдіяльності.

За своїм матеріальним змістом бюджет домогосподарства — форма утворення і використання фондів грошових коштів, що об'єднує сукупні доходи і витрати, забезпечуючи особисті потреби домогосподарства.

Типовий бюджет домогосподарства має такий вигляд (табл. 15.1).

Таблиця 15.1.

Доходи та витрати домогосподарства

Доходи	Витрати
Оплата праці	Придбання продовольчих товарів (харчування)
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	Придбання непродовольчих товарів
Доходи від продажу продукції та майна	Оплата житла і комунальних послуг
Доходи від власності	Оплата послуг культурно-побутового призначення
Пенсії, стипендії, допомоги	Сплата податків

Грошова допомога від родичів та інших осіб	Транспортні витрати
Вартість спожитої продукції від самозаготівель	Витрати на освіту, охорону здоров'я
Пільги та субсидії безготівкові	Витрати, пов'язані з веденням власного присадибного господарства
Вартість подарованого майна	Інвестиційні витрати
Заощадження, позики, повернені борги	Інші
Інші	

У межах бюджету домогосподарства, крім загальних, можуть формуватися і відокремлені грошові фонди (як індивідуальні чи спільні, так і фонди споживання або нагромадження). Індивідуальні грошові фонди, на відміну від спільних, призначених для купівлі предметів спільного вжитку, використовуються для придбання різних товарів, оплати медичних та освітніх послуг окремих членів домогосподарства. Грошові фонди нагромадження створюються з метою фінансування майбутніх капітальних та поточних витрат, включаючи купівлю об'єктів нерухомості, формування первинного капіталу для заняття підприємницькою діяльністю чи відпочинку, оплати медичних послуг або забезпечення гідного життя у старості.

У складі бюджету домогосподарства виділяють постійні та змінні доходи і витрати. Постійні доходи, як і постійні витрати, є як у теперішньому, так і майбутніх фінансових періодах. Прикладом постійного фінансового доходу може бути заробітна плата за основним місцем роботи, довічна рента тощо. Дохід або витрати, які у майбутньому можуть зникнути, є змінними доходами та витратами.

Формування і використання ресурсів домогосподарств залежить від двох основних видів чинників: зовнішніх і внутрішніх. Зовнішній вплив на формування ресурсів домогосподарств здійснюється державою та окремими юридичними особами через систему пенсійного забезпечення, виплату стипендій, безоплатне або пільгове навчання, медичне обслуговування, надання путівок тощо. Внутрішнім чинником, що впливає на доходи домогосподарств, є господарська діяльність домогосподарства, яка включає виконання домашньої роботи, роботу в особистому підсобному господарстві, роботу за межами домогосподарства і діяльність домогосподарства як самостійної одиниці на ринку товарів і послуг. Зовнішній вплив на

використання ресурсів домогосподарств здійснює політика держави і місцевих органів влади щодо сплати податків, зборів та надання пільг і виплати допомог з відповідних фондів грошових коштів. Внутрішній вплив на використання ресурсів домогосподарств здійснюють пріоритети членів сім'ї у цей період часу.

Домогосподарства є важливою складовою фінансової системи країни, тому з метою самовідтворення і розвитку отримують певні доходи: від найманої праці, підприємницької діяльності, власності, трансферти та ін. Величина цих доходів є однією з найважливіших характеристик рівня життя населення. Сукупні доходи характеризують обсяг матеріальних та інших благ, які надходять у розпорядження домогосподарства в результаті розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту. Водночас рівень доходів, а також обсяг і структура споживання слугують показником соціального статусу людини, її становища у суспільстві.

Грошові доходи домогосподарства складаються із суми грошових та натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді оплати праці (за винятком податку з доходів фізичних осіб та обов'язкових відрахувань у соціальні фонди); доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості; доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів; надходжень від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна, худоби, сільськогосподарської продукції з особистого підсобного господарства та продуктів, отриманих у порядку самозаготівель; пенсій, стипендій, соціальних допомог (включаючи пільги та субсидії готівкою на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, для відшкодування витрат населення на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого палива, компенсаційних виплат за невикористане право на санаторно-курортне лікування, за пільговий проїзд окремих категорій громадян тощо); грошових допомог від родичів та інших осіб; а також інших грошових доходів.

Загальні доходи домогосподарств включають грошові доходи, а також вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства (за мінусом матеріальних затрат на її виробництво), вартість подарованого майна від родичів чи інших осіб, суми безготівкових пільг та субсидій з оплати житлово-комунальних послуг, санаторно-курортних путівок, послуг міського транспорту та зв'язку.

Сукупні ресурси домогосподарств складаються із загальних доходів, а також використаних заощаджень, приросту позик, кредитів, боргів, узятих домогосподарством та повернутих домогосподарству. Цей показник відображає потенційні ресурси домогосподарств незалежно від джерел їхнього походження.

Основним первинним доходом домашніх господарств є заробітна плата — винагорода у грошовій або натуральній формі, яка виплачується

роботодавцем найманому працівнику за виконану роботу. Номінальна заробітна плата — нарахування працівникам у грошовій та натуральній формі за відпрацьований час або виконану роботу (тарифні ставки (посадові оклади), премії, доплати, надбавки тощо). Вона включає обов'язкові відрахування із заробітної плати працівників: податок з доходів фізичних осіб, збори на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Індекс реальної заробітної плати характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати у звітному періоді порівняно з базисним під впливом зміни цін на споживчі товари та послуги і ставок податку з доходів фізичних осіб та обов'язкових відрахувань. Визначається діленням індексу нарахованої до виплати номінальної заробітної плати (без урахування податку з доходів фізичних осіб та відрахувань до о)юндів соціального страхування) на індекс споживчих цін за той самий період.

Доходи від власності — первинні доходи, які одержують власники фінансових та інших активів (землі, майнових прав та ін.) від надання їх у користування іншим інституційним одиницям. Вони включають: доходи, дивіденди на акції, відсотки згідно з внесками та договорами оренди земельних ділянок і майна, доходи населення від власності на землю, відсотки за вкладками, отримані від банківських установ фізичними особами.

Соціальні допомоги — один з основних видів поточних трансфертів, які домогосподарства одержують у грошовій формі для забезпечення потреб, Що виникли у зв'язку з певними подіями або обставинами (наприклад, хворобою, безробіттям, виходом на пенсію, житловими умовами, здобуттям освіти або сімейними обставинами).

Соціальні трансферти у натуральній формі визначаються вартістю товарів та послуг, які надаються домашнім господарствам органами загального державного управління і некомерційними організаціями, що обслуговують домашні господарства.

Витрати домогосподарства — сукупність платежів, які здійснюються домогосподарством з метою забезпечення його життєдіяльності, що включають витрати на придбання продовольчих і непродовольчих товарів та оплату послуг, інвестиційні витрати, податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти. Сукупні витрати включають фактично сплачені грошові витрати домогосподарства, вартість натуральних надходжень, суми пільг та безготівкових субсидій. Оцінка натуральних надходжень здійснюється за середніми цінами купівлі відповідних товарів. Основними складовими сукупних витрат домогосподарств є споживчі і неспоживчі витрати.

Споживчі сукупні витрати складаються з грошових витрат, а також вартості спожитих домогосподарством продуктів, отриманих з особистого підсобного господарства, суми пільг та безготівкових субсидій на оплату житла, комунальних послуг, суми безготівкових пільг на оплату послуг

зв'язку, проїзд у транспорті окремих категорій громадян, безготівкових пілг та дотацій на путівки для лікування, оздоровлення та відпочинку, на оплату ліків, медичних послуг тощо.

Неспоживчі сукупні витрати включають грошові та негрошові витрати домогосподарства на допомогу родичам та іншим особам, витрати на купівлю нерухомості, капітальний ремонт, будівництво житла та господарських будівель, придбання акцій, сертифікатів, валюти, відкриття вкладів у банківських установах, виплату аліментів, сплату податків та інших обов'язкових платежів, суми повернених домогосподарством боргів.

Основним видом витрат домогосподарств є витрати на придбання товарів та послуг, які визначаються як вартість продукції, придбаної населенням за рахунок власних коштів, одержаної в натуральній формі у результаті підприємницької діяльності або отриманої у вигляді соціальних трансфертів від органів державного управління. Найбільшу частку у витратах вітчизняних домогосподарств на придбання товарів і послуг займають витрати на харчування (близько двох третин сукупних витрат домогосподарств у 2005 р. і понад 85 % усіх витрат у 1999 р.). Згідно з класифікацією ООН 60 % витрат сімейного бюджету на харчування свідчать про рівень злиденності.

Поточні трансферти включають внески населення на соціальне страхування, які визначаються відповідно до встановленого законодавством відсотка утримань із суми нарахованої заробітної плати. Інші сплачені поточні трансферти включають страхові платежі, перекази, штрафи, членські внески у громадські організації тощо.

Отже, зважаючи на те, що грошові доходи домогосподарств формуються з трьох основних джерел (заробітна плата; доходи від підприємницької діяльності і фінансово-кредитних операцій; соціальні трансферти), а витрати домогосподарств загалом поділяють на споживчі, податки і добровільні платежі та заощадження, під час аналізу фінансів домогосподарств потрібно враховувати не лише обсяги фінансових ресурсів, а й їхній розподіл у часі, тобто існування у певних співвідношеннях «коротких грошей» і «довгих грошей» у бюджеті сім'ї. «Короткі гроші» у бюджеті сім'ї — заробітна плата, разові премії та інші кошти, що витрачаються переважно на поточне споживання. «Довгі гроші» у бюджеті Фінанси домогосподарств сім'ї використовуються на фінансування народження дітей, довгострокових інвестицій, створення фонду самострахування, створення багатства та ін.

Рівень доходів і структура витрат домогосподарств тісно взаємопов'язані. Вперше це дослідив Е. Енгель, який стверджував, що зі зростанням доходу частка витрат на харчування зменшується; витрати на одяг, житло, опалення й освітлення змінюються порівняно менше, несуттєво; а частка витрат на задоволення культурних та інших нематеріальних потреб

помітно збільшується. Потреби споживачів задовольняються від простіших (актуальних) до вищих залежно від доходів. Сім'ї з низькими доходами витрачають більшу частину своїх доходів на харчування, одяг, житло. Ця закономірність, яка отримала назву «закон Енгеля», визначає еластичність попиту щодо доходу.

В останні роки одним із важливих факторів збільшення доходів домогосподарств (особливо західних областей України) стала трудова міграція за кордон. Статистика свідчить, що у середньому один мігрант, який перебуває в Італії, щорічно пересилає додому близько 6 тис. дол. США, а по Карпатському регіону (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька області) щорічні доходи тільки сільських домогосподарств від трудових мігрантів сягають 9 тис. дол. США. Якщо взяти до уваги той факт, що масштаби зовнішньої трудової міграції становлять 14—15 % від загальної чисельності населення, можна стверджувати, що доходи від трудової міграції у сучасних умовах є суттєвим джерелом формування сукупних доходів домогосподарств. Заробітки трудових мігрантів витрачаються насамперед на поліпшення житлових умов, освіти, медичне обслуговування, придбання автомобілів, складної побутової техніки, тобто кошти в основному витрачаються на споживання. Ринки житла, освітніх послуг, автомобілів відчують настільки сильний приплив коштів трудових мігрантів, що ціни на них стають не виправдано високими. Проте, на жаль, інвестиційний потенціал величезних коштів, зароблених за кордоном, в Україні практично не використовується.

Фінансовий стан домогосподарств найдоцільніше було б оцінювати за розміром доходу на одного члена домогосподарства, адже саме цей показник є найбільш об'єктивним і доволі просто інтерпретується (чим вищим є рівень доходів на одного члена домогосподарства, тим кращим вважається його фінансовий стан). Проте, як показує світовий та вітчизняний досвід, для більш точної оцінки реального фінансового стану домогосподарства доцільніше використовувати не стільки рівень доходів (частину яких під час проведення обстеження можна приховати), скільки рівень грошових витрат. Статистика свідчить, що в середньому витрати населення України перевищують його доходи на 42 %, а величина тіньових доходів у розрахунку на одну особу становить 45 грн на місяць. Тобто за доволі скромними підрахунками, загальна сума таких доходів сягає близько 7 млрд грн на рік. Тому уряд повинен докласти якнайбільше зусиль для того, щоб максимально вивести з «тіні» доходи громадян і залучити їх до економічного обороту. Від таких дій у виграші буде і держава, і населення.

3. Прожитковий мінімум. Державне регулювання особистих доходів населення.

Прожитковий мінімум — це вартісна оцінка споживчого кошика, що містить мінімальні набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для збереження здоров'я людини і забезпечення її життєдіяльності. Чільні положення, що визначають порядок формування споживчого кошика і використання прожиткового мінімуму, встановлені Законом України «Про прожитковий мінімум» № 966-XIV від 15.07.1999.

Відповідно до пп.4 п.2 ст.41 Бюджетного кодексу до вступу в силу Закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період прожитковий мінімум застосовується в розмірах і на умовах, що діяли в грудні попереднього бюджетного періоду. Значення прожиткового мінімуму в Україні в окремі роки наведено у табл. 15.2.

Таблиця 15.2

Прожитковий мінімум в Україні по соціальним та демографічним групам з 2000 по 2024 рр. (грн.)

Період	Загальний показник	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, що втратили працездатність
з 01.01.2024 по 31.12.2024	2920	2563	3196	3028	2361
з 01.01.2023 по 31.12.2023	2589	2272	2833	2684	2093
з 01.12.2022 по 31.12.2022	2589	2272	2833	2684	2093
з 01.07.2022 по 30.11.2022	2508	2201	2744	2600	2027
з 01.01.2022 по 30.06.2022	2393	2100	2618	2481	1934
з 01.12.2021 по 31.12.2021	2393	2100	2618	2481	1934
з 01.07.2021 по 30.11.2021	2294	2013	2510	2379	1854
з 01.01.2021 по 30.06.2021	2189	1921	2395	2270	1769
з 01.12.2020 по 31.12.2020	2189	1921	2395	2270	1769
з 01.07.2020 по 30.11.2020	2118	1859	2318	2197	1712
з 01.01.2020 по 30.06.2020	2027	1779	2218	2102	1638
з 01.12.2019 по 31.12.2019	2027	1779	2218	2102	1638
з 01.07.2019 по 30.11.2019	1936	1699	2118	2007	1564
з 01.01.2019 по 30.06.2019	1853	1626	2027	1921	1497
з 01.12.2018 по 31.12.2018	1853	1626	2027	1921	1497
з 01.07.2018 по 30.11.2018	1777	1559	1944	1841	1435
з 01.01.2018 по 30.06.2018	1700	1492	1860	1762	1373
з 01.12.2017 по 31.12.2017	1700	1492	1860	1762	1373
з 01.05.2017 по 30.11.2017	1624	1426	1777	1684	1312
з 01.01.2017 по 30.04.2017	1544	1355	1689	1600	1247
з 01.12.2016 по 31.12.2016	1544	1355	1689	1600	1247
з 01.05.2016 по 30.11.2016	1399	1228	1531	1450	1130
з 01.01.2016 по 30.04.2016	1330	1167	1455	1378	1074
з 01.09.2015 по 31.12.2015	1330	1167	1455	1378	1074
з 01.01.2015 по 31.08.2015	1176	1032	1286	1218	949
з 01.01.2014 по 31.12.2014	1176	1032	1286	1218	949
з 01.12.2013 по 31.12.2013	1176	1032	1286	1218	949
з 01.01.2013 по 30.11.2013	1108	972	1210	1147	894
з 01.12.2012 по 31.12.2012	1095	961	1197	1134	884

з 01.10.2012 по 30.11.2012	1060	930	1161	1118	856
з 01.07.2012 по 30.09.2012	1044	917	1144	1102	844
з 01.04.2012 по 30.06.2012	1037	911	1134	1094	838
з 01.01.2012 по 31.03.2012	1017	893	1112	1073	822
з 01.12.2011 по 31.12.2011	953	870	1042	1004	800
з 01.10.2011 по 30.11.2011	934	853	1022	985	784
з 01.04.2011 по 30.09.2011	911	832	997	960	764
з 01.01.2011 по 31.03.2011	894	816	977	941	750
з 01.12.2010 по 31.12.2010	875	799	957	922	734
з 01.10.2010 по 30.11.2010	861	787	941	907	723
з 01.07.2010 по 30.09.2010	843	771	921	888	709
з 01.04.2010 по 30.06.2010	839	767	917	884	706
з 01.01.2010 по 31.03.2010	825	755	901	869	695
з 01.11.2009 по 31.12.2009	701	632	776	744	573
з 01.10.2008 по 31.10.2009	626	557	701	669	498
з 01.07.2008 по 30.09.2008	607	540	680	649	482
з 01.04.2008 по 30.06.2008	605	538	678	647	481
з 01.01.2008 по 31.03.2008	592	526	663	633	470
з 01.10.2007 по 31.12.2007	532	470	604	568	411
з 01.04.2007 по 30.09.2007	525	463	595	561	406
з 01.01.2007 по 31.03.2007	492	434	558	525	380
з 01.10.2006 по 31.12.2006	472	418	536	505	366
з 01.04.2006 по 30.09.2006	465	410	527	496	359
з 01.01.2006 по 31.03.2006	453	400	514	483	350
з 01.01.2005 по 31.12.2005	423	376	468	453	332
з 01.01.2004 по 31.12.2004	362	324	405	387	285
з 01.01.2002 по 31.12.2003	342	307	384	365	268
з 01.01.2001 по 31.12.2001	311	276	346	331	249
з 01.01.2000 по 31.12.2000	270	241	297	288	217

Державне регулювання доходів і вартість життя

Державне регулювання доходів є складовою соціальної політики держави. Воно являє собою систему заходів і норм законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру і спрямоване на створення умов, які сприяють нормальному відтворенню робочої сили та її розвитку, послабленню соціальної напруженості.

Державне регулювання доходів полягає у перерозподілі їх через Державний бюджет за допомогою диференційованого оподаткування різних груп одержувачів доходів і соціальних виплат. Таке регулювання сприяє підвищенню доходів незаможних, створює умови для усунення диспропорцій, пов'язаних з неоднаковими виробничими факторами регулювання зайнятості, зниження соціальної напруженості тощо. Політика доходів ґрунтується на певних принципах, закріплених у Конституції та в інших законодавчих актах.

Такими принципами є: соціальна справедливість; соціальне партнерство та солідарність усіх верств населення; індивідуальна відповідальність за своє матеріальне становище; право на працю та гідна

винагорода; індексації доходів; диференціація заробітної плати; право на професійні об'єднання; економічна доцільність.

Державне регулювання доходів і споживання ґрунтується на методах, які взаємозалежні та доповнюють один одного.

Рис. 15.1. Методи державного регулювання доходів

Розподіл доходів серед населення має прямий вплив на використання ресурсів праці. По-перше, у разі великої розбіжності у диференціації та загальної суми їх у найбільш прощарках населення менше прожиткового мінімуму зростає вторинна, нерегламентована й нелегальна зайнятість через необхідність мати хоча б мінімальні засоби для існування. При цьому, що більший такий прощарок громадян, то більші за обсягом і питомою вагою перелічені негативні явища на ринку праці. По-друге, ринок праці з великою диференціацією доходів громадян є вразливішим стосовно дискримінації з боку підприємців, порушення прав працівників, невиконання колективних угод через страх втрати праці в разі незгоди та скарг. По-третє, збільшується чисельність пенсіонерів і підлітків, які працюють. Водночас така диференціація певною мірою може пожвавити мобільність робочої сили — надто серед молоді.

Що може зробити держава для того, щоб диференціація доходів не була занадто високою?

По-перше, це запровадження прогресивної шкали оподаткування. Більш високодохідні групи сплачують значну частину свого доходу до бюджету держави, а бідні прощарки населення сплачують податки за низькими пільговими ставками. Цей захід веде до скорочення розриву в доходах.

По-друге, за рахунок надходжень до бюджету з доходів високодохідної групи населення держава зможе сплачувати збільшені трансфери незаможним прощаркам, які скоротять диференціацію ще більше.

По-третє, це посилення боротьби з тіньовими доходами. Перехід їх у легальні, знову таки, збільшить надходження до бюджету з усіма позитивними результатами для прошарку громадян з низькими доходами.

Ефективно організований ринок праці та продуктивна зайнятість населення головним чином забезпечує нормальну та справедливую диференціацію працюючих і всього населення за доходами. Ефективність функціонування ринку праці визначається: розвитком конкуренції між найманими працівниками за кращі робочі місця та між роботодавцями за більш кваліфіковану робочу силу; відповідністю ціни робочої сили її відтворювальній функції (мінімальна заробітна плата не може бути меншою за прожитковий мінімум); постійним намаганням зменшити розрив між пропозицією робочої сили та попитом на неї; постійним балансом між товарною та грошовою масами.

Вартість життя — це виражена в грошовій формі кількість матеріальних благ і послуг, які фактично споживаються населенням. Вартість життя можна визначити як сукупність витрат, які робить людина, сім'я чи група населення для придбання товарів і послуг, які необхідні для забезпечення життєдіяльності та відновлення працездатності. Для розрахунку вартості життя використовують такі методи.

Статистичний метод. Основою даного методу є фактичні бюджетні обстеження. За базу розрахунків приймають фактичний рівень споживання та витрат малозабезпечених верств населення, без використання науково-обумовлених норм і нормативів споживання.

Нормативно-статистичний метод передбачає використання певною мірою науково обґрунтованих норм. За основу розрахунків беруть вартість фізіологічних норм продуктів харчування.

Нормативний метод. Використовуючи даний метод:

визначають науково обґрунтовані нормативи споживання, які забезпечують нормальне відтворення робочої сили працівників і життєдіяльності непрацездатних;

по різних районах країни науково обґрунтовуються необхідні територіальні відмінності у вартості життя населення;

кількісно визначаються всі необхідні потреби в матеріальних благах і послугах.

Нормативний метод дозволяє отримати найдостовірніше уявлення про споживчий кошик, необхідний для розрахунку прожиткового мінімуму.

Прожитковий мінімум є показником обсягу та структури споживання основних матеріальних благ і послуг на мінімально допустимому рівні, що забезпечує підтримування активного фізичного стану різних соціально-демографічних груп населення. Для установлення вартісного показника прожиткового мінімуму запроваджується поняття бюджету прожиткового мінімуму. Бюджет прожиткового мінімуму являє собою вартісну оцінку

натурального набору прожиткового мінімуму, а також включає усі витрати на податки та інші обов'язкові платежі. У світовій практиці застосовуються два основні підходи до побудови бюджету прожиткового мінімуму — нормативний, основою якого є концепція споживання на науково обґрунтованому мінімально необхідному рівні, і статистичний, що ґрунтується на аналізі закономірностей споживання.

Методика розрахунку бюджету прожиткового мінімуму є такою:

- визначається продукт споживання у середньому на одного члена сім'ї з урахуванням статевий структури населення;
- розраховується загальний обсяг мінімально необхідних витрат на придбання продуктів харчування на одного члена сім'ї;
- визначається вартісна оцінка бюджету прожиткового мінімуму в регіоні.

Прожитковий мінімум і величина його вартості для громадян працездатного віку є інструментами соціальної політики. Вони мають використовуватися як орієнтири під час регулювання доходів і витрат різних груп населення, для обґрунтування розмірів оплати праці, а також регулювання міжгалузевого підвищення заробітної плати, співвідношення в оплаті праці за галузями; для оцінювання матеріальних і фінансових ресурсів, потрібних для реалізації поточних та перспективних соціальних програм на рівні регіону, підприємства.

Профспілками України розроблені методологічні підходи до розрахунку прожиткового мінімуму. Згідно з ними визначаються мінімальний асортимент і вартісна величина споживчого кошика на продукти харчування, а також витрати на житлово-комунальні послуги, непродовольчі товари, транспортні послуги тощо. Вартісна оцінка споживчих кошиків формується за відповідними цінами та тарифами. Слід використовувати середні ціни купівлі відповідних товарів і послуг з урахуванням усіх видів торгівлі. Споживчий кошик визначається не рідше одного разу на 5 років.

Набір продуктів харчування прожиткового мінімуму включає продовольчі товари, об'єднані у такі групи: хлібопродукти; картопля; овочі; фрукти і ягоди; м'ясопродукти; молокопродукти; рибопродукти; яйця; цукор, кондитерські вироби; олія, маргарин.

Цей набір розраховано на основі мінімальних розмірів споживання продуктів харчування для різних категорій населення, розроблених науково-дослідним інститутом харчування МОЗ України. Витрати на оплату житлово-комунальних послуг визначається на основі норм загальної площі житла та нормативів споживання основних видів комунальних послуг на одну людину. Визначенні частки витрат прожиткового мінімуму, які використовуються на придбання непродовольчих товарів, послуг, виплату податків та інших

обов'язкових платежів, ґрунтуються на використанні фактичного співвідношення між цими витратами й витратами на харчування, які виникли в базовому періоді.

Правомірнішою та науково обґрунтованішою категорією є мінімальний споживчий бюджет, що забезпечує нормальне відтворення робочої сили працездатних і нормальну життєдіяльність непрацездатних громадян. Мінімальний споживчий бюджет — це законодавчо встановлена в державі середньодушова місячна вартість набору продуктів харчування, непродовольчих товарів, оплати необхідних послуг, ліків, предметів побуту, зокрема й довготривалого користування, задоволення в установлених межах культурних потреб, розрахованих на підставі науково обґрунтованих норм і нормативів з урахуванням національних особливостей. Для України розрахунок вартості такого бюджету вперше здійснювався 1991 року для 13 статевих-вікових груп. Цей показник відображає верхню межу ціни робочої сили, що дає змогу підтримувати здоров'я та працездатність людини на нормальному рівні, що відповідає вимогам фізіології.

Розрахунки прожиткового мінімуму доцільно здійснювати не лише у середньому на душу населення чи сім'ю, а й окремо для працездатних громадян, дітей до 6 років, підлітків, пенсіонерів. Це дає змогу диференційовано оцінювати вартість відтворення, а відтак визначити мінімально необхідні рівні доходів для різних за складом типів сімей.

4. Криві байдужості. Бюджетна лінія. Рівновага споживача

З'являючись на ринку, споживач має на меті придбання якоїсь кількості благ і послуг для того, щоб задовольнити свої потреби. Отже, він орієнтується на властивості благ, що полягають у здатності приносити задоволення, робити приємність.

Для розуміння поведінки споживача в ринковому середовищі необхідне знання закономірностей самого процесу споживання.

Одним з положень, на якому базується теорія «споживчої поведінки», є раціональна поведінка покупців, тобто такі їх дії, коли купують певний набір товарів чи послуг за умови, що ці набори принесуть їм найбільше задоволення порівняно з іншими наборами за певних обмежень на дохід і ціни. Наприклад, споживач, купуючи те чи інше благо, витрачає різні суми грошей, оскільки у кожного блага своя ринкова ціна. При фіксованому особистому бюджеті й незмінних поточних цінах на товари споживач керується правилом здорового глузду: при граничній корисності будь-якого товару він намагається максимізувати сумарний споживчий ефект від усіх зроблених покупок. Правило максимізації споживчого ефекту досягається за умови, коли рівна гранична корисність товару відповідає рівновеликій одиниці грошових витрат. У разі, коли певні товари мають порівняно велику граничну

корисність на одиницю грошових витрат, споживач збільшуватиме їх закупівлю, намагаючись за рахунок таких дій максимізувати сумарний споживчий ефект. Водночас зменшуватиметься купівля товарів з нижчою граничною корисністю на таку саму одиницю грошових витрат.

Якщо поділити граничну корисність товару на його ринкову ціну, то одержимо зважену граничну корисність. Остання грошова одиниця, витрачена, наприклад, на хліб, має становити ту саму корисність, що й остання грошова одиниця, витрачена на інші блага, наприклад, овочі. Закономірно виникає питання, що вважати вимірником, тобто у яких одиницях оцінювати граничну корисність благ.

Залежно від відповіді на це запитання прихильники теорії граничної корисності поділяються на кординалістів і ординалістів. Перші з них (В. Джевонс, А. Маршалл, Д. Робертсон) при вимірюванні абсолютних величин граничної корисності частіше використовували грошову концепцію, згідно з якою гроші — єдиний оцінний вимірник корисності. Ординалісти (В. Парето, Дж. Хікс) вимірником граничної корисності вважали набір товарів, їх кількість [6-11, 15]. Інструментом такого аналізу стали криві байдужості.

Вперше термін «крива байдужості» запровадив та визначив англійський економіст Ф. Еджоурт у кінці XIX ст. Метод дослідження попиту окремого споживача з допомогою кривої байдужості вперше застосував італійський вчений В. Парето на початку XX ст. Згодом, у 1939 році цей метод доповнив англійський економіст Дж. Хіксом. В основі методу лежить геометричне сумісництво двох типів кривих — так званої бюджетної лінії і кривих байдужості. Перша з них показує зміни щодо цін товарів, що призводить до зміни нахилу бюджетної лінії. Бюджетні лінії дають відповідь на питання: що можуть дозволити собі споживачі, маючи той чи інший рівень доходу, з урахуванням рівня цін на товари. Проте, вивчаючи попит будь-яких споживачів, ми маємо враховувати не тільки те, що вони можуть купити, а й те, що вони бажають придбати. Бажання придбати ту чи іншу кількість товарів відображає перевагу споживача, яку може бути досліджено з допомогою кривих байдужості.

Характеристика кривої байдужості відображає особливості поведінки споживача, який вирішує проблему альтернативного вибору. Дія споживача існує не одна, є кілька комбінацій різних економічних благ, які дають одне й те саме задоволення споживчих бажань. Споживач купує для своїх потреб у різних пропорціях і комбінаціях споживчі блага.

Графічна інтерпретація кривої байдужості широко використовують у теорії для вивчення ранжирування суб'єктивних переваг споживачів, які обмежені у своїх бажаннях особистим бюджетом. Кожна крива байдужості відтворює певний набір товарів, які мають однакову корисність. Тому споживачеві наче байдуже, який з варіантів набору вибрати. Наприклад, є 4 варіанти, що складаються з двох груп товарів — одягу і продуктів

харчування. Купуючи для задоволення своїх потреб продукти і одяг, споживач може комбінувати їх кількість у різних співвідношеннях, ранжирувати

Оцінки споживача щодо цих груп товарів суб'єктивні. Менша кількість одного продукту цілком компенсується більшою кількістю іншого, в результаті споживчий ефект кожного варіанта набору продуктів практично однаковий. Як видно з таблиці, всі чотири варіанти набору товарів практично однакові, а тому характеризуються як набори байдужості, від яких споживач дістає однаковий рівень задоволення. Можливість упорядкувати оцінки корисності різних споживчих благ і описати цей порядок за допомогою головної функції корисності ґрунтується на прийнятті низки аксіом. Наприклад, якщо благо А має бути корисніше за В, то благо В корисніше за С. Якщо це зобразити в системі координат, отримаємо ряд точок, які відображають криву байдужості (рис. 15.2).

Споживачеві байдуже, який з наборів вибрати з точки зору сумарної корисності. Якщо відкладати на горизонтальній лінії (ОХ) кількість одиниць одягу, а на вертикальній (ОУ) — кількість одиниць продуктів харчування, то одержимо точки, через які можна провести криву байдужості.

Можливості споживчого вибору, як правило, визначаються бюджетними обмеженнями і цінами товарів. Порівнюючи цінові та бюджетні обмеження, споживач замінює одні товари іншими, прагнучи до максималізації їхньої корисності і власного споживання. Задані обмеження визначають межу споживчого вибору, відрізняють потреби від попиту. Щоб побудувати лінію бюджетних обмежень, повернемося знову до кожного набору в тих самих параметрах, що й для кривої байдужості, і, провівши через них лінію, отримаємо межу (або лінію) бюджетних обмежень.

Залежність між типом товарів і послуг, які купує споживач, та рівнем особистих доходів розкриває закон Е. Енгеля. У ХІХ ст. Е. Енгель довів, що із зростанням величини доходів частина витрат на придбання товарів першої необхідності (насамперед продуктів харчування, одягу) скорочується, водночас зростає частина витрат на інші товари і особливо послуги.

Споживчі ціни та грошові доходи обмежують набір економічних благ, а разом з тим і життєвий рівень, пов'язуючи їх з особистим бюджетом. Усякі зміни величини грошових доходів споживача зумовлюють відповідну зміну бюджетних обмежень, а, отже, платоспроможність покупців і, природно, попит на економічні блага. Якщо за інших рівних умов зростають грошові доходи, то пропорційно зростає і купівельна спроможність споживача, її збільшення може відбуватися і в тому разі, якщо грошові доходи не змінилися, але знизилися споживчі ціни.

Такі коливання приводять до стану рівноваги, який досягається у певній точці (рис.15.2, точка С) на кривій байдужості. Звичайно будь-яка точка, що

міститься вище точки С, виявилася б найбільш бажаною, але рівень доходу може зробити її неможливою.

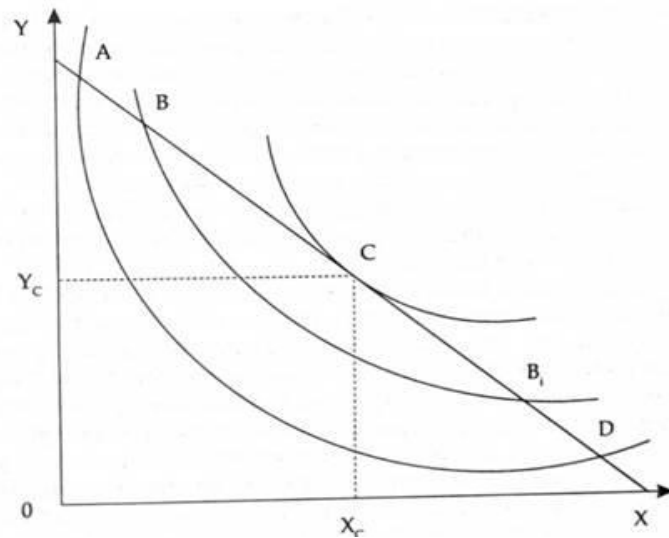

Рис. 15.2. Бюджетна лінія та криві байдужості

Рівновага споживача настає, коли у нього немає стимулів змінити споживчий набір продуктів. Це означає, що в даному разі досягається максимально можливий результат, тобто максимальна корисність, що якнайбільше задовольняє потребу. У точці рівноваги нахил лінії бюджетних можливостей, що визначаються співвідношенням цін товарів, збігаються з нахилом кривої байдужості.

Лекція 16. ПІДПРИЄМСТВО ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО

1. Підприємство та значення підприємств у функціонуванні економіки.
2. Види та організаційно-правові форми підприємств.
3. Підприємництво. Принципи підприємницької діяльності.

1. Підприємство та значення підприємств у функціонуванні економіки

Процес виробництва продукції у сучасній економіці переважно здійснюється в межах підприємств. Підприємства є організаційною формою господарювання.

В економічній науці надано декілька визначень підприємству, які не суперечать один одному, а акцентують увагу на різних аспектах діяльності підприємства:

- підприємство – це організаційно-економічна система, в межах якої здійснюється виробництва товарів та послуг та метою діяльності якої є одержання прибутку;
- підприємство – це економіко-соціальна спільнота людей, об'єднаних єдиними мотивами створення продукції (надання послуг) та отримання доходів;
- та інші.

У Законі України «Про підприємства в Україні» (втратив чинність з прийняттям Господарського Кодексу України) надано таке визначення підприємству: «Підприємство – це самостійний господарюючий суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку та комерційну діяльність з метою отримання прибутку». У Господарському кодексі України від 16.01.2003 р. підприємство визначено як самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної та іншої господарської діяльності в порядку передбаченому законодавством.

Ознаки, якими характеризується підприємство:

1. є ланкою суспільного поділу праці у вигляді комплексу виробничих відносин;
2. здійснює процес виробництва продукції або надання послуг;
3. володіє власним майном;
4. виступає суб'єктом цивільно-правових відносин;
5. здійснює самостійну господарську діяльність.

За Господарським кодексом України підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку.

Значення підприємств у функціонуванні економіки:

- є виробником товарів;
- на його рівні створюються робочі місця;
- на його рівні відбувається розподіл доходів та їх одержання власниками факторів виробництва;
- є платником податків;
- є місцем реалізації знань та навиків працівників, суспільного визнання їх здібностей.

Поняття «**підприємство**» і «**фірма**» є близькими, але не тотожними. Фірма – це ім'я (найменування), під яким підприємство (або їх об'єднання) виступають в якості самостійно господарюючого суб'єкта.

Нобелівський лауреат Р. Коуз підняв проблему, чому частина економічної діяльності у ринковій економіці здійснюється на рівні фірми, де має місце ієрархічна вертикальна система підпорядкування на основі наказів, а частина на ринку, де роль наказів виконують вільні ціни. За висновком Коуза такий устрій економіки зумовлений економією транзакційних витрат. Оптимальний розмір фірми буде визначатися межею, на якій витрати ринкової координації дорівнюють витратам централізованого контролю. Транзакційні витрати – витрати, необхідні для здійснення угод. Трансформаційні витрати – витрати на придбання факторів виробництва та їх трансформацію у готову продукцію, тобто витрати на виробництво продукції.

2. Види та організаційно-правові форми підприємств

В економічній теорії в залежності від форми власності та способу формування статутного капіталу виділяють такі форми підприємств: приватне, товариство та корпорація.

Господарським кодексом України передбачені такі види підприємств:
залежно від форм власності:

- приватні;
- колективні (виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій);
- комунальні;
- державні;
- підприємства, засновані на змішаній власності.

залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації:

- суб'єктів мікро- підприємництва;
- суб'єктів малого підприємництва;
- суб'єктів великого підприємництва;
- суб'єктів середнього підприємництва.

Залежно від сфери економічної діяльності виділяють: промислові, сільськогосподарські, наукові, торговельні та інші підприємства;

За організаційно-правовою формою підприємства поділяються на:

- приватні,
- колективні,
- господарські товариства (акціонерні товариства (приватні (не більше 100 акціонерів та передбачено лише приватне розміщення акцій) і публічні за Законом України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р.), товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства),
підприємства засновані на власності об'єднання громадян;
- комунальні,
- державні.

3. Підприємництво. Принципи підприємницької діяльності

Підприємництво – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання з метою досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку.

Принципи підприємницької діяльності:

- свобода вибору видів діяльності;
- свобода вибору постачальників та споживачів, фінансових та матеріально-технічних ресурсів;
- самостійне формування програми діяльності;
- комерційний розрахунок;
- вільне наймання працівників;
- вільне розпорядження виручкою та прибутком;
- встановлення цін відповідно до законодавства;
- вільне здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Лекція 17-18. ДОХІД, ВИТРАТИ ТА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВА

1. Дохід підприємства.
2. Економічні та бухгалтерські витрати.
3. Умовно-постійні та змінні витрати. Закон спадної граничної віддачі.
4. Прибуток та чинники його збільшення.
5. Моделі ринкового ціноутворення.
6. Менеджмент та маркетинг у функціонуванні підприємств.

1. Дохід підприємства

Дохід підприємства (валовий дохід підприємства) – це сума коштів, одержаних підприємством від усіх видів діяльності за певний період. Більшу частку валового доходу підприємства утворює дохід від основної діяльності – виручка від реалізації продукції, товарів послуг. Та підприємство може одержувати й інші доходи: від продажу майна, оренди, відсотки, операцій з цінними паперами та валютою, субсидії, благодійні кошти.

2. Економічні та бухгалтерські витрати

Економічні витрати – це всі ті виплати, які підприємство має зробити, або всі ті доходи, які підприємство має забезпечити постачальникам ресурсів, щоб залучити ці ресурси у власне виробництво.

У складі економічних витрат знаходяться зовнішні та внутрішні витрати.

Зовнішні витрати (явні, бухгалтерські або господарські) – це плата за ресурси зовнішнім постачальникам, тобто тим, які не є власниками підприємства.

Внутрішні витрати (неявні) – це доходи на власні ресурси. Вони дорівнюють доходам, які могли бути отримані на власні ресурси за найкращого способу їх використання.

Фактично, економічні витрати показують, у що обходиться виробництво даної продукції певній економічній системі, та бухгалтерські витрати – певному підприємству.

До складу внутрішніх витрат входить і нормальний прибуток. Нормальний прибуток – це мінімальна плата, яка необхідна, щоб утримати підприємця в межах даного підприємства.

3. Умовно-постійні та змінні витрати. Закон спадної граничної віддачі

Залежно від зміни величини витрат при зміні обсягу виробництва у складі витрат виділяють умовно-постійні та змінні витрати.

Умовно-постійні витрати – це ті витрати, які не змінюються в залежності від зміни обсягу виробництва. Наприклад, витрати на будівництво споруд, закупівлю машин, обладнання, утримання адміністративного апарату. **Змінні витрати** – це витрати, які змінюються в залежності від змін обсягів виробництва. Наприклад, витрати на сировину, матеріали, відрядну оплату праці.

Закон спадної граничної віддачі: починаючи з певної кількості витрат, послідовне додавання одиниць змінного ресурсу до постійного дає менший граничний (додатковий) продукт у розрахунку на кожен наступну одиницю змінного ресурсу.

Граничні витрати – це додаткові витрати, які необхідні для виробництва ще однієї одиниці продукції. Граничний дохід – це дохід від реалізації ще однієї одиниці продукції.

4. Прибуток та чинники його збільшення

Прибуток – частина знов створеної вартості, яка дорівнює різниці між доходом (наприклад, виручкою від реалізації продукції) та витратами.

Бухгалтерський прибуток = виручка від реалізації – бухгалтерські витрати.

Економічний прибуток = виручка від реалізації – економічні витрати.

Прибуток від реалізації продукції = Обсяг виробництва · (ціна продукції - собівартість)

Прибуток підприємства = Дохід – Витрати.

Рентабельність виробництва продукції показує прибуток на одиницю витрат.

Рентабельність продукції = Прибуток : собівартість

Економісти по різному дають пояснення виникненню економічного прибутку [6-11]:

- це плата за ризик (Ф.Х. Найт);
- це дохід за інновації (Й. Шумпетер);
- це дохід за монопольне положення підприємства.

Чинники збільшення прибутку:

- збільшення доходів, підвищення ціни реалізації продукції, збільшення обсягу реалізації продукції;
- зменшення витрат;

- прискорення обороту капіталу.

Правило максимізації прибутку: підприємство має виробляти такий обсяг виробництва, за якого граничні витрати дорівнюють граничному доходу (ціні).

5. Моделі ринкового ціноутворення

Виходячи на ринок з продукцією, підприємство має визначитися з його ціною.

Основні моделі (методи) ціноутворення:

- витрати на одиницю продукції (собівартість) + прибуток в межах визначеної рентабельності;
- на основі цін конкурентів (для ринків досконалої конкуренції);
- на основі цільового прибутку;
- на основі споживчих оцінок цінності товару;
- в межах товарного асортименту.

6. Менеджмент та маркетинг у функціонуванні підприємств

Поглиблення розподілу праці призводить до виділення в особливий вид діяльності діяльність по управлінню. Поняття менеджмент має декілька значень:

- менеджмент це вид діяльності з управління організацією;
- менеджмент – це орган або апарат управління, категорія людей, які здійснюють роботу по управлінню;
- менеджмент – це спеціальна галузь знань, наука про управління.

Головними функціями менеджменту як виду самостійної професійної діяльності є: планування, організація, координація, контроль, мотивація.

Основні школи менеджменту:

- раціоналістична (Ф. Тейлор, Ф. та Л. Гілберти). Представники наголошують на структурованості та раціоналізації організації та управління для підвищення ефективності;
- адміністративна або класична (А. Файоль, Г. Форд, Г. Емерсон). Наголошує на основних принципах управління (невід'ємності влади від відповідальності, єдності розпорядження, справедливої винагороди для ефективної роботи організації);
- людських відносин (Е. Мейо, М. Фоллетт). Підкреслює необхідність урахування психології людини та спілкування для ефективного управління.

Ринкові умови господарювання зумовили необхідність запровадження маркетингу у діяльності підприємств. Маркетинг – комплексна система

організації виробництва та збуту продукції, яка орієнтована на задоволення потреб споживачів та одержання прибутку на основі дослідження та прогнозування ринку, вивчення внутрішньої та зовнішнього середовища підприємства, розробки стратегії і тактики поведінки підприємства на ринку.

Складові маркетингу – товарна політика, цінова політика, політика просування товару на ринку, комунікаційна політика.

Лекція 19. ЗАЙНЯТІСТЬ І БЕЗРОБІТТЯ

1. Зайнятість та особливості зайнятості у ринковій економіці.
2. Безробіття та типи безробіття.
3. Вимірювання рівня безробіття.
4. Державна політика сприяння зайнятості.

1. Зайнятість та особливості зайнятості у ринковій економіці

Зайнятість – це діяльність індивідів, яка спрямована на створення благ (нової вартості) та приносить, як правило, дохід. За Законом України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р. зайнятість трактується як діяльність індивідів, яка пов'язана із задоволенням власних або суспільних потреб та приносить дохід у грошовій або інших формах. Зайнятість характеризує систему відносин із залучення працівника у процес суспільного виробництва.

Під повною зайнятістю розуміють таку ситуацію, коли всі, хто бажають працювати мають роботу.

Рациональна зайнятість – це такий розподіл трудових ресурсів між галузями, підприємствами, робочими місцями, за якого забезпечується максимум обсягу виробництва. Забезпечення повної зайнятості – це проблема макрорівня, а раціональної – мікрорівня. Ефективна система зайнятості поєднує повну зайнятість із раціональною. Ефективна зайнятість досягається при такій повній зайнятості, коли забезпечується максимізація обсягів виробництва.

У ринковій економіці система зайнятості має такі особливості:

- вільний вибір зайнятості за видами економічної діяльності, формам господарювання;
- гнучкість зайнятості та мобільність робочої сили;
- взаємозв'язок працівника та працедавця через ринок, ціною на такому товару робоча сила виступає заробітна плата;
- залежність зайнятості від кон'юнктури ринку та можливість існування безробіття.

2. Безробіття та типи безробіття

Безробіття – це таке становище в економіці, коли ті, хто можуть і бажають працювати не можуть знайти роботу.

Виділяють такі основні типи безробіття: фрикційне, структурне, сезонне, інституційне, циклічне.

Фрикційне безробіття пов'язане з пошуками та очікуваннями роботи з боку тих, хто шукає роботу вперше або бажає змінити роботу на більш підходящу. Наприклад, програміст, що працював у Сумах шукає роботу з

більшим заробітком у Києві; жінка звільнилася з роботи, та шукає іншу із скороченим робочим днем, щоб більше часу приділяти дитині.

Структурне безробіття пов'язане із технологічними зрушеннями у виробництві та змінами структури попиту на робочу силу певних спеціальностей. Отримання роботи з боку цих безробітних потребує професійної перепідготовки. Так, автоматизація виробництва скорочує попит на ручну працю, та працівники, яких заміщають автомати або роботи, щоб знайти роботу мають одержати нову професію.

Сезонне безробіття пов'язане із зниженням попиту на робочу силу та відповідно скороченням робочих місць у певні пори року. Такий тип безробіття притаманний таким галузям, як будівництво, курортне обслуговування, сільське господарство та деяким іншим.

Інституційне безробіття пов'язане із незайнятістю тих, хто одержує допомогу по безробіттю та не бажає у даний час працювати.

Наявність фрикційного та структурного безробіття утворюють **природний (неінфляційний) рівень безробіття** (в сучасних умовах оцінюється на рівні 5,5%) або рівень безробіття при повній зайнятості.

Циклічне безробіття – це безробіття, пов'язане зі спадом в економіці та відповідно скороченням робочих місць під час спаду.

3. Вимірювання рівня безробіття

За методикою Державної служби статистики України рівень безробіття розраховується як відношення чисельності безробітних громадян, які перебували на обліку на початок відповідного року в державній службі зайнятості, до працездатного населення у працездатному віці.

Для визначення рівня безробіття в економічному і статистичному аналізі в багатьох країнах застосовуються класифікація, що прийнята МОП (Міжнародною організацією праці) Згідно класифікації МОП до економічно активного належить населення обох статей віком 15-70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг. Економічне активне населення (робоча сила) охоплює зайнятих та безробітних.

Безробітними вважаються ті, хто не мають роботи на момент проведення статистичного обстеження, але активно шукають її. Визначення МОП конкретизує категорію безробітних. У їх складі враховуються особи у віці 15-70 років, як зареєстровані, так і не зареєстровані у державній службі зайнятості, що відповідають одночасно таким вимогам: не мають роботи – заняття, яке приносить дохід; наполегливо шукали чи намагалися організувати власну справу за останні чотири тижні; готові приступити до роботи протягом наступних двох тижнів. У свою чергу до складу зайнятих відносяться особи у віці 15-70 років, які відпрацювали протягом

обстежуваного тижня хоча б одну годину (в особистому селянському господарстві не менше 30 год.) незалежно від того, чи була це постійна, тимчасова, сезонна, випадкова або інша робота. Особи, які не відносяться до перших двох категорій, не входять до складу робочої сили.

Зайняті + безробітні = економічне активне населення

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Кількість безробітних}}{\text{Загальна чисельність економічно активного населення}} * 100\%$$

Рівень безробіття, оцінений за методикою Державної статистичної служби України є нижчим, ніж оцінений за методикою МОП. Так, на кінець 2009 р. рівень безробіття за методикою Держкомстату становив 2,5%, за методикою МОП – 9,6%. У вересні 2010 р. за методикою Держкомстату 1,5%, за методикою МОП – 8,7%. Наприкінці року рівень безробіття підвищився. Кількість зареєстрованих безробітних становила 544,9 тис. осіб.

Завдання для самостійної роботи: знайдіть значення рівня безробіття в сучасних умовах в Україні.

4. Державні політика сприяння зайнятості

Держава проводить політику сприяння зайнятості населення. Серед заходів цієї політики є такі.

- держава створює безпосередньо робочі місця у державному секторі;
- держава через державне замовлення сприяє створенню робочих місць у приватному секторі;
- держава створює Центр зайнятості (біржу труда) та сприяє поєднанню попиту та пропозиції робочої сили;
- держава організує ярмарки вакансій, акумуляцію та оприлюднення інформації про вільні робочі місця;
- фінансування освіти, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників;
- держава через трудове законодавство регулює умови праці та зайнятості;
- держава через вплив на стан економіки заходами фіскальної, монетарної, валютної, зовнішньоторговельної, аграрної, інвестиційно-інноваційної політики впливає на створення робочих місць у приватному секторі.

Лекція 20. РОЗПОДІЛ ДОХОДІВ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. Дохід. Номінальні та реальні доходи. Розподіл доходів в ринковій економіці.
2. Заробітна плата, її економічні основи, функції та форми.
3. Нерівність у розподілі доходів. Крива Лоренца. Квінтільний та децильний коефіцієнти.
4. Прожитковий мінімум. Державне регулювання доходів населення.

1. Дохід. Номінальні та реальні доходи. Розподіл доходів у ринковій економіці.

Д. Рікардо наголошував, що одна з гостріших проблем капіталістичної економіки полягає у розподілі створеної вартості [6-11]. Саме сфера розподілу є джерелом криз та соціальних конфліктів.

Дохід – це та сума грошей, речових благ та послуг, яку економічні суб'єкти одержують за певний проміжок часу. Величина доходу, що оцінена у грошах, є номінальним доходом. Реальний дохід – це сума товарів та послуг, яку можна придбати за грошовий дохід. Різниця у динаміці номінального та реального доходу проявляється внаслідок інфляції або дефляції.

Система розподілу доходів в економіці є похідною від:

- стану розвитку продуктивних сил, обсягу виробництва;
- відносин власності;
- стану ринків факторів виробництва;
- втручання держави у розподіл дохід, системи соціального захисту населення.

Розподіл доходів є залежним від розподілу ресурсів у суспільстві. Знов створена вартість продукту складається з доходів власників ресурсів, які приймали участь у виробництві цього продукту. Функціональний розподіл доходів є розподілом між власниками факторів виробництва: праці, капіталу, землі, підприємницької здібності. Внаслідок функціонального розподілу доходів формуються такі функціональні форми доходів, як заробітна плата, прибуток, відсоток, рента.

Принципова різниця у оцінці джерел походження доходів, справедливості їх розподілу містять трудова теорія вартості та теорія трьох факторів виробництва з теорією граничної продуктивності. Відповідно до трудової теорії вартості джерелом нової вартості та відповідно всіх доходів є праця. Привласнення власниками речових факторів виробництва доходів є експлуатацією працівників. Згідно ж з теорією граничної продуктивності в

основі ціни будь-якого фактору виробництва та відповідно доходу, який одержує його власник лежить вартість граничного продукту фактору. Граничний продукт фактору є додатковий продукт, який може бути одержаний при додаванні ще однієї одиниці фактору виробництва (за умови, що кількість інших факторів залишається незмінною). Ціна фактору виробництва дорівнює ціні граничного продукту фактору. Дохід, створений у суспільстві, дорівнює сумі цін цих факторів.

Прибуток – це частина знов створеної вартості, яка дорівнює різниці між доходом (виручкою від реалізації продукції) та витратами. Прибуток розглядається у теорії трьох факторів виробництва як дохід такого ресурсу, як підприємницька здібність. Функціями цього ресурсу є – ініціативна в організації виробництва та поєднанні інших ресурсів; прийняття рішень; запровадження інновацій, прийняття ризику.

Прибуток може виступати у формі підприємницького доходу, або у формі дивіденду (як дохід на акцію).

Дохід на капітал, який переданий у позику іншим, є **позичковим процентом**. П. Хейне оцінював його так: «Процент є ціна, яку люди сплачують за те, щоб одержати ресурси зараз, замість того, щоб очікувати до тих пір, коли вони зароблять гроші, щоб ці ресурси купити» [7-8].

Рента – це плата за користування землею або природними ресурсами, пропозиція яких є жорстко обмеженою.

У розвинутих економіках структура національного доходу є такою [16]:

- заробітна плата – 65-75%;
- дохід самостійно зайнятих – 6-9%
- прибутки корпорацій – 8-9%;
- відсоток – 9-10%;
- рента – 1-3%.

2. Заробітна плата, її економічні основи, функції та форми

Заробітна плата – це ціна робочої сили у грошовому виразі; ціна за використання праці. Згідно з теорією граничної продуктивності зарплата є вартістю граничного продукту праці. Вартість граничного продукту праці є дохід від реалізації додаткової продукції, одержаної від залучення у виробництво ще однієї одиниці праці (ще одного працівника), розраховується як відношення прирощення продукції до прирощення кількості працівників. Підприємцю взагалі не вигідно платити більше працівнику, ніж він заробляє, фактично це означає порушення правила «граничні витрати = граничний дохід». Тому крива попиту на працю обмежується вартістю граничного продукту праці (табл. 20.1).

Таблиця 20.1

Граничний продукт праці

Кількість працівників, осіб.	Сукупний продукт, грн.	Граничний продукт, грн.
0	0	0
10	20000	2000
20	30000	1000
30	35000	500
40	38000	300
50	40000	200

Залишок вартості сукупного продукту (тобто перевищення вартості сукупного продукту над вартістю граничного продукту фактору) є доходами інших факторів виробництва.

Заробітна плата має тенденцію до диференціації по країнам, регіонам, різним видам діяльності. Її рівень визначається величиною попиту на певний вид праці, який у свою чергу залежить від граничної продуктивності праці.

Форми оплати праці:

- погодинна – величина оплати праці визначається відповідно до відпрацьованого робочого часу;

- відрядна – величина оплати праці визначається відповідно до обсягу виконаної роботи.

На основі форм оплати праці застосовуються її системи: відрядно–преміальна, відрядно-прогресивна, погодинна преміальна та інші.

3. Нерівність у розподілі доходів. Крива Лоренца. Квінтільний та децильний коефіцієнти

К. Макконнелл, С. Брю так оцінювали, враховуючи існуючу соціальну несправедливість у розподілі доходів ринкову систему: «Ринкова система – це безпристрасний механізм. Вона не має совісті, не пристосовується до моральних норм» [16].

Причини нерівності у розподілі доходів у суспільстві

1. Володіння власністю.
2. Різниця у якості та продуктивності факторів, що знаходяться у власності.
3. Різниця в освіті, здібностях людей.
4. Особливості кон'юнктури ринків ресурсів.
5. Професійні особливості та ризик.
6. Монопольне положення.
7. Удача, зв'язки.

Для оцінки ступеня нерівності у розподілі доходів в економіці використовують криву Лоренца, Джині коефіцієнт, децильні коефіцієнти, квінтільні коефіцієнти.

Крива Лоренца – це графічна модель фактичного розподілу доходів (витрат) в економіці. По горизонтальній осі цієї кривої відмічають частки сімей у відсотках. Відповідно всі сім'ї будуть складати 100%. А частки доходу (витрат) розміщують по вертикальній осі, а весь дохід (всі витрати) складають 100%. Теоретичну можливість абсолютної рівності в розподілі доходу (витрат) представляє бісектриса, так як всі її точки відповідають умові, коли відповідний відсоток сімей отримує такий же відсоток доходів. Тобто 20% сімей отримують і 20% від всього доходу, 40% - 40%, а 60% - 60% і т.д. Чим більше фактична крива Лоренца відхиляється від бісектриси, тим більше ступень нерівності в економіці.

На основі кривої Лоренца розраховують Джині – коефіцієнт, як відношення площі фігури між бісектрисою та кривою Лоренца до площі трикутника, обмеженого бісектрисою та горизонтальною віссю.

Також для оцінки нерівності використовують квінтільні коефіцієнти доходів та витрат (співвідношення рівня доходів (витрат) 20% найбільш забезпечених верств населення до рівня доходів (витрат) 20% найменш забезпечених верств населення). Децильні коефіцієнти доходів та витрат розраховуються подібно квінтільним, але для порівняння беруть відомості про доходи (витрати) 10% найзаможних та найбідніших верств населення.

У 2015 р. в Україні за офіційними даними Джині коефіцієнт не перевищував 0,26 та знаходився на середньоєвропейському рівні. Але ці оцінки фахівці називають дуже оптимістичними, та визначають Джині-коефіцієнт на рівні 0,3-0,6.

Оцінки фахівців щодо ступеня нерівності в Україні (децильний коефіцієнт оцінюється на рівні 30) значно перевищують офіційні дані (8-9) та рівень нерівності у розвинутих країнах.

4. Прожитковий мінімум. Державне регулювання доходів населення

Держава через державний бюджет, а саме податки, трансферти, фінансування важливих соціальних послуг, а також через участь в організації обов'язкового соціального страхування, регулювання цін на товари (насамперед, першої необхідності) впливає на результати первинного розподілу доходів у суспільстві, яке визначається ринком.

Крива Лоренца та показники нерівності розподілу доходів можуть використовуватися і для оцінки перерозподілу доходів державою. Так, якщо дії держави поглиблюють ступень нерівності, то крива Лоренца, що будується на підставі даних про післяподатковий дохід сімей, буде

розташовуватися нижче вихідної кривої, а Джині-коефіцієнт, децильні та квінтільні коефіцієнти будуть вищими. У таблиці 20.2 наведені результати розрахунків Джині-коефіцієнту для доходів до та після оподаткування федеральними податками в США. Як слідує з аналізу цієї таблиці Джині-коефіцієнт зменшувався для післяоподатковуваних доходів, а значить оподаткування зменшувало нерівність в розподілі доходів.

Таблиця 20.2

Джині-коефіцієнт до та після вилучення федеральних податків в США

Рік	Джині-коефіцієнт до федерального оподаткування	Джині-коефіцієнт після федерального оподаткування
1977	0,4502	0,4185
1980	0,4627	0,4320
1984	0,4884	0,4700
1988	0,4940	0,4722

Джерело: U.S.Congressional Budget Office, *The Changing Distribution of Federal Taxes: A Close Look at 1980, July 1988*, p.98.

Питання відносно оптимального ступеня нерівності має важливе значення для визначення цілей та заходів економічної політики держави. З одного боку, рівний розподіл доходів сприяє збільшенню споживчих витрат, максимізації задоволення потреб індивідів, максимізації граничної корисності. З іншого боку, він підриває стимули до господарської активності та отримання більших прибутків; обмежує потенціальні можливості для інвестування; в процесі перерозподілу доходів втрачається їх частина. За словами А. Оукена, якщо ми передаємо гроші від багатих до бідних, їх прийдеться передавати у худій цеберці. Витрати на утримання чиновників та крадіжки складуть 250\$ з кожних 350\$. Незважаючи на те, що ці оцінки втрат при перерозподілі вважають завищеними, все ж такі втрати мають місце, і противники перерозподілу доходів використовують цей факт для підтримки своєї точки зору.

У Законі України «Про Державний бюджет» на відповідний рік» встановлюється величину прожиткового мінімуму та мінімальної оплати праці, до значень яких прив'язані соціальні програми.

Лекція 21-22. АГРАРНІ ВІДНОСИНИ

1. Особливості відтворення у сільському господарстві.
2. Агропромисловий комплекс (агропродовольча система) та його структура.
3. Аграрні відносини. Форми власності на землю. Сучасні форми господарювання у сільському господарстві.
4. Рента та її види.
5. Аграрна політика.

1. Особливості відтворення у сільському господарстві

Відтворення у сільському господарстві має низку особливостей порівняно з відтворенням в інших видах економічної діяльності. Такими особливостями у сфері виробництва є:

- виключна роль землі як засобу виробництва;
- вплив кліматичних умов на спеціалізацію виробництва;
- переплетіння економічних процесів з біологічними;
- залежність результатів виробництва від погодних умов;
- неспівпадіння процесу виробництва та робочого періоду;
- сезонність виробництва;
- просторова розосередженість виробництва, значні затрати на пально-мастильні матеріали;
- внутрішнє споживання частини виробленої продукції;

Особливостями економічних процесів в аграрній сфері у сфері обміну є такі:

- нееластичний попит та пропозиція сільськогосподарської продукції;
- конкурентна структура з боку виробників сільськогосподарської продукції, монополістична та олігополістична структури з боку постачальників матеріально-технічних ресурсів, моносонічна та олігопсонічні структури з боку покупців продукції;
- значні коливання цін на сільськогосподарську продукцію та доходів сільськогосподарських товаровиробників (короткострокова фермерська проблема);
- диспаритет цін на продукцію сільського господарства та матеріально-технічні ресурси, тобто випереджаюче зростання цін на матеріально-технічні ресурси порівняно із зростанням цін на сільськогосподарську продукцію, та відносне скорочення доходів сільськогосподарських товаровиробників (довгострокова фермерська проблема).

2. Агропромисловий комплекс (агропродовольча система) та його структура

Агропромисловий комплекс (АПК) за загальним класифікатором галузей народного господарства (ЗКГНГ) України – це сукупність галузей національної економіки, які здійснюють виробництво, зберігання, переробку сільськогосподарської продукції, насичення внутрішнього ринку продовольчими товарами та забезпечують експорт продовольства і сировини.

АПК за ОКЕД (загальнодержавний класифікатор видів економічної діяльності) – сукупність взаємодіючих і конвертованих видів економічної діяльності, що забезпечують поставки, сервіс, логістику агротехнологічних ресурсів, виробництво, зберігання, переробку продовольчої і агротехнічної сільськогосподарської сировини, логістику, реалізацію харчових, агротехнічних продуктів і виконання послуг. АПК включає такі види економічної діяльності: рослинництво, тваринництво, харчову і легку (по переробки агротехнічної сировини) промисловість, агротехсервіс, надання послуг в цих галузях, діяльність по благоустрою і обслуговуванню ландшафтних територій в частині послуг з меліорації, діяльність по осушенню сільськогосподарських ділянок, будівництва зрошувальних систем, гідротехнічних споруд та інш, рибацтво та рибництво, виробництво продуктів харчування, напоїв, тютюнових виробів, ветеринарну діяльність, оптову торгівлю добривами, агрохімічними продуктами, технікою і обладнанням для сільського господарства, тощо.

АПК – це сукупність інтегрованих галузей, пов'язаних між собою забезпеченням населення продовольством та промисловістю сільськогосподарською сировиною.

АПК поєднує 3 головні сфери виробництва та виробничу інфраструктуру:

1-а сфера – галузі виробництва та постачання засобів виробництва;

2-а сфера – сільське господарство, що поєднує галузі рослинництва та тваринництва;

3-я сфера – галузі зберігання, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства.

3. Аграрні відносини. Форми власності на землю. Сучасні форми господарювання у сільському господарстві

Аграрні відносини – це відносини з приводу власності на землі сільськогосподарського призначення. В Україні Земельним кодексом встановлені такі форми власності на землю приватна, колективна, державна.

У процесі ринкової трансформації економіки відбуваються глибинні зміни основ системи формування доходів унаслідок реформування майнових

і земельних відносин. За визнанням Ц.Лермана, приватна власність на сільгоспугіддя – норма ринкової економіки, а стимули, що нею створюються, є одним із факторів підвищення ефективності сільського господарства, тому приватизація землі стає основним інституційним перетворенням у програмі ринкових реформ. Постановою Верховної Ради Української РСР від 18.12.1990 р. № 563-ХІІ «Про земельну реформу» було заявлено: «Земельна реформа є складовою частиною економічної реформи, здійснюваної в Українській РСР у зв'язку з переходом економіки республіки до ринкових відносин. Завдання цієї реформи – перерозподіл земель із одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам, організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатуукладної економіки, раціонального використання та охорони земель».

Зміст земельної реформи утворює комплекс правових, економічних, технічних і організаційних заходів, здійснення якого забезпечує удосконалення земельних відносин, перехід до нового устрою, що відповідає характеру регульованої, соціально орієнтованої ринкової економіки країни.

Радикальні зміни у відносинах власності на селі та реструктуризація сільськогосподарських підприємств розпочалися з виходом 03.12.1999 р. Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» №1529/99, та започаткували новий етап у реформуванні аграрних відносин. Станом на 28.04.2000 р. вже було реформовано 11276 господарств, або 99% від їх загальної кількості, та створено 13623 нових юридичних осіб, з яких 46% – господарські товариства, 23% – сільськогосподарські кооперативи, 20% – приватні господарства, 11% – інші.

Внаслідок реформування майнових відносин на селі 6,9 млн громадян України набули право на земельну частку (пай), яка в середньому по країні становить 3,96 га. Більше 90% громадян, що отримали земельні сертифікати, замінили їх на акти на право власності на земельну ділянку. Право власності на майнові паї загальною вартістю 21,1 млрд грн отримали 6,3 млн громадян.

Сучасні форми господарювання в аграрному секторі в Україні:

- різні організаційно-правові форми підприємств;
- фермерські господарства;
- господарства населення.

Майже половина сільськогосподарської продукції в Україні виробляється у господарствах населення, хоча їх частка у обсягах виробництва поступово скорочується.

4. Рента та її види

Рента – це плата за природні ресурси, пропозиція яких є обмеженою (нееластичною).

Види ренти:

- **абсолютна** – плата за земельні ділянки, що утворюється внаслідок низької органічної будови капіталу у сільському господарстві, обмежень на перетік капіталів у зв'язку з обмеженістю земель та приватною власністю на землю (виділяється у марксизмі);
- **диференційна 1** – додаткова плата за кращі за родючістю та місце розташуванням земельні ділянки;
- **диференціал рента 2** – додаткова плата за земельні ділянки з штучним поліпшенням родючості.

Ціна земельної ділянки може бути визначена непрямым методом як довічна земельна рента, яка розраховується як відношення величини ренти до банківського відсотка (вираженого десятинним дробом), або на основі грошової оцінки землі, методики розрахунку якої засновуються на урахуванні родючості землі та тих доходів, які може одержати власник від її використання у майбутньому.

5. Аграрна політика

Сукупність специфічних проблем розвитку сільського господарства та його значення для соціально-економічного розвитку країн, продовольчої безпеки, соціальної та політичної стабільності зумовив формування та проведення державами аграрної політики як самостійної форми політики в складі економічної політики держав.

Аграрна політика держави – сукупність цілей та заходів держави в сфері розвитку аграрного сектора країни. До складу аграрної політики держави входить політика регулювання сільськогосподарського виробництва (через регулювання ринків сільськогосподарської продукції, цін, доходів, кредитування, страхування, дорадництво та інш.) та політика розвитку сільських територій.

У Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» були передбачені такі стратегічні цілі :

- гарантування продовольчої безпеки;
- перетворення аграрного сектору на високоефективний конкурентоспроможний сектор економіки;
- збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації;

- комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі.

У різних країнах форми та механізми реалізації аграрної політики мають певні особливості. Цікавим є досвід США, ЄС, КАНАДИ, Австралії.

Лекція 23. ТОРГОВИЙ КАПІТАЛ ТА ФОРМИ ТОРГІВЛІ

1. Особливості торгового капіталу та механізм утворення торгового прибутку.
2. Форми торгівлі та інститути інфраструктури ринку товарів.
3. Механізм функціонування товарної біржі.

1. Особливості торгового капіталу та механізм утворення торгового прибутку

Торгівля є особливою сферою господарської діяльності в умовах товарного виробництва. Основні функції торгівлі:

- доведення товарів до споживачів,
- поєднання виробництва та споживання,
- забезпечення зв'язків між галузями та регіонами.

Цільовою функцією підприємств у сфері торгівлі є максимізація прибутку, який, на відміну від промислових, сільськогосподарських підприємств у торгівлі утворюється не за рахунок виробництва продукції, а за рахунок її реалізації.

В економічній теорії склалися дві принципово різних теоретичних концепції стосовно природи торгового капіталу та утворення прибутку в торгівлі [1, 6]. Основні положення цих концепцій наведені у таблиці 23.1.

Таблиця 23.1

Основні положення економічних шкіл про природу торгового капіталу і торгового прибутку

Марксизм	Неокласична теорія
Відокремлення торгового капіталу від промислового відбувається на певній стадії зростання виробництва, коли великі обсяги продукції для реалізації зумовлюють уповільнення обороту капіталу та зменшення маси прибутку. Купецький капітал, який появився на ранніх стадіях розвитку обміну, за своєю економічною сутністю відрізняється від торговельного, який відокремлюється від промислового в капіталістичній економіці. Дохід на купецький капітал породжений на нееквівалентності обміну. Дохід на	Торговий капітал є самостійною формою капіталу, який функціонує у сфері торгівлі.

торговий капітал походить з експлуатації найманих працівників.	
Джерело доходів, зайнятих у торгівлі, у тому числі торгового прибутку – праця у сфері виробництва. Витрати у торгівлі (обігу) 2-х видів: додаткові та чисті. Додаткові витрати – витрати на здійснення тих видів діяльності, які є продовженням процесу виробництва у сфері обігу (транспортування, зберігання, пакування) та збільшують вартість товарів. Чисті витрати - витрати, пов'язані із доведенням вартості до споживача (зарплата торгових працівників, витрати на рекламу), мають невиробничий характер та відшкодовуються за рахунок додаткової вартості, створеної у сфері виробництва.	Джерело доходів, зайнятих у торгівлі, у тому числі торгового прибутку – взаємодія факторів виробництва, застосованих у торгівлі.

Прибуток у торгівлі = Виручка від реалізації продукції – Ціна закупівлі товарів – Витрати торгівлі.

Розглянемо, як розподіляється прибуток між промисловим та торговим підприємцями.

Припустимо, що собівартість, одиниці продукції дорівнює 70 грн., ціна реалізації – 100 грн. Промисловий підприємець за місяць реалізує 2000 одиниць товару.

Прибуток промислового підприємця за цих умов дорівнюватиме: $(100-70) \cdot 2000 = 60000$ грн.

Якщо промисловий підприємець функцію реалізації продукції передає торговому підприємцю. Собівартість за рахунок скорочення витрат на збут становитиме 60 грн. Реалізує промисловий підприємець продукцію за 80 грн. Торговий підприємець за рахунок краще налагодженого збуту спроможний за той же період реалізувати 4000 одиниць продукції. За умов торгівлі прибуток промислового підприємця становитиме:

$(80-60) \cdot 4000 = 80000$ грн.

Прибуток торгового підприємця, якщо витрати на торгівлю дорівнюють 30000 буде: $(100-80) \cdot 4000 - 30000 = 50000$.

Торгівля дає можливість скоротити витрати у сфері виробництва, прискорити швидкість обігу капіталу, забезпечити вищу якість обслуговування споживачів.

2. Форми торгівлі та інститути інфраструктури ринку товарів

Основними формами торгівлі є:

- оптова – продаж великих партій товару, які в подальшому будуть перепродані у роздрібній торгівлі, або, які споживаються у великих обсягах у виробництві;
- роздрібна – продаж товарів безпосередньо споживачам у невеликих обсягах;
- мережна – продаж товарів, як великих партій, так і одиничних товарів; через мережу реалізаторів;
- Інтернет-торгівля – продаж товарів через Інтернет як великих партій, так і одиничних товарів.

Інститути ринку товарів:

- магазини (супермаркети, фірмові магазини та інші);
- оптові фірми;
- ринки;
- торгові дома;
- заготівельні пункти;
- ярмарки;
- аукціони;
- Інтернет-компанії;
- рекламні агенції;
- товарні біржі.

3. Механізм функціонування товарної біржі

Появу товарних бірж історики відносять до 16-17 сторіччя. Попередниками бірж вважаються караванна торгівля, ярмарки.

Особливості біржової торгівлі:

- регулярність та постійність термінів торгів;
- концентрація у одному місці великих обсягів попиту та пропозиції;
- торгівля стандартизованим товаром;
- постачання товару покупцю без постачання на біржу.

Товарна біржа – це особливий вид постійно діючого ринку, на якому укладаються угоди з купівлі продажу товарів, що є якісно однорідними та стандартизованими. Товари не постачаються на біржу, а торгівля ведеться за стандартизованими найменуваннями товарів (наприклад: пшениця тверда 2-го класу).

Біржові товари: сільськогосподарська продукція, природні ресурси (метали, нафта), продукція хімічної промисловості.

Види угод на біржі:

- **спот** – угоди щодо купівлі –продажу реального товару з негайним постачанням;
- **форвардні** – угоди щодо купівлі –продажу товарів (як правило реальних) з постачанням у майбутньому;
- **ф'ючерсні** – угоди щодо купівлі-продажу товарів у майбутньому.

За Податковим кодексом України форвардний контракт – це цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений термін передати базовий актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установлений строк базовий актив і сплатити за нього ціну визначену таким договором. Ф'ючерсний контракт – це цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується у майбутньому в установлений термін передати базовий актив у власність покупця (без реального товару) на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установлений строк базовий актив (без реального товару) і сплатити за нього ціну, визначену сторонами на дату його укладання.

Види операцій на біржі:

- з купівлі-продажу реального товару (спот, форвардні);
- спекулятивні;
- хеджування (страхування умов постачання).

Функції товарної біржі:

1. концентрація попиту та пропозиції, здійснення купівлі-продажу товарів;
2. котирування цін;
3. здійснення спекулятивних операцій;
4. розробка типових контрактів;
5. інформаційні послуги;
6. проведення розрахунків;
7. страхування.

Стандартні відділи біржі:

- операційно-інформаційний;

- брокерський;
- котирувальна комісія
- експертний.

Лекція 24–25. РИНОК КАПІТАЛІВ

1. Позичковий капітал. Норма позичкового процента.
2. Кредит та його форми.
3. Фінансовий ринок. Кредитно-банківська система. Види банків.
Механізм утворення банківського прибутку.
4. Ринок цінних паперів. Фондова біржа.

1. Позичковий капітал. Норма позичкового процента

Позичковий капітал – це капітал, який надається власником грошових коштів у користування іншим суб'єктам економічної діяльності на умовах повернення, терміновості та платності.

Джерела позичкового капіталу:

- кошти, що є тимчасово вільними у процесі кругообігу капіталу (амортизаційний фонд, частина оборотного капіталу);
- нагромадження населення;
- нагромадження фінансових підприємств;
- грошові кошти бюджетів, страхових компаній, пенсійних фондів.

Позичковий процент – це плата за право використання позичкового капіталу. **Норма позичкового процента** – це відношення річного доходу, одержаного на позичковий капітал, до позичкового капіталу.

Чинники норми позичкового процента:

у короткостроковому періоді

- попит на пропозиція на ринку позичкового капіталу;
- термін, на який береться позика;
- розмір позики;
- рівень ризику;
- фаза економічного циклу;
- інфляція;

у довгостроковому періоді:

- норма прибутку у реальному секторі економіки.

Позики практикувалися ще у Стародавньому Вавілоні (8-5 ст. до н.е.).

2. Кредит та його форми

Кредит являє собою форму руху позичкового капіталу. Принципи кредиту: поверненість, терміновість, платність, забезпеченості.

Форми кредиту у залежності від суб'єктів кредитної угоди, об'єкта кредиту виділяють такі:

- комерційний;
- банківський;

- споживчий;
- державний;
- міжнародний.

3. Фінансовий ринок . Кредитно-банківська система

Ринок капіталів (фінансовий ринок) - це сукупність відносин з приводу купівлі-продажу прав на використання фінансових коштів. Інститутами фінансового ринку є організації, які забезпечують акумулювання та розміщення вільних фінансових коштів. До їх складу входять:

- банківські кредитні установи: комерційні банки,;
- небанківські фінансові установи: кредитні спілки, кредитні кооперативи; ощадні інститути інвестиційні компанії, інвестиційні фонди; страхові компанії, фінансові компанії, фінансові агентства, фонди; пенсійні фонди;
- фондові та валютні біржі.

Ринок капіталів (фінансовий ринок) забезпечує рух фінансових коштів в економіці, акумулювання вільних грошових коштів та спрямування їх в інвестиції. Фінансовий ринок сприяє безперервності процесу відтворення, прискоренню обігу капіталу, поєднанню попиту та пропозиції вільних грошових коштів, формуванню капіталів (інвестиційних ресурсів), основи розвитку та оновлення виробництва, формуванню доходів на капітал.

Сучасні банківські системи є, як правило, дворівневими. Перший рівень – Центральний банк, другий – комерційні.

Банки – це установи, основними функціями яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок залучення коштів, касове та розрахункове обслуговування економічних суб'єктів, виконання валютних та інших банківських операцій. Банк – від італійського „банко” – лава. Перші банки утворені у Флоренції, Венеції – 1587 р., Амстердамі – 1609р., Гамбурзі – 1618 р.

Банківська система в сучасній ринковій економіці є звичайно дворівневою та включає Центральний банк та комерційні банки.

Центральний банк називають «банком банків», його функції та повноваження відрізняються від тих, які мають комерційні банки.

Основними функціями Центрального банку є:

- забезпечення стабільності національної грошової одиниці, формування та реалізація грошово-кредитної і валютної політики держави;
- емісія національних грошових знаків, організація їх обігу;
- традиційне зберігання золото-валютних резервів країни;
- міжбанківський розрахунковий центр, кредитор комерційних банків;
- зберігання обов'язкових резервів комерційних банків;
- фінансовий агент Уряду, обслуговування державного бюджету;

- контроль за виконанням комерційними банками законодавства з банківської справи, додержанням нормативів діяльності, встановлених ЦБ;
- обслуговування державного боргу.

Організаційна побудова Центральних банків може мати в кожній країні свої особливості. Наприклад, Федеральна резервна система (ФРС) в США, що представляє Центральний банк цієї країни, складається з двох організаційних ланок: Ради керівників та 12 Федеральних резервних банків округів, на території яких вони розташовані.

В Україні Центральним банком є Національний банк України (НБУ). Правовий статус, принципи організації і діяльності, завдання, функції і повноваження НБУ визначені Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679 – XIV.

Національний банк України підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень. НБУ як орган держави є рівноправним партнером такого державного органу виконавчої влади, як Кабінету Міністрів України. Ці державні органи проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розроблення і реалізації загальнодержавної програми економічного і соціального розвитку.

Другий рівень банківської системи складається з комерційних банків. На 01.01.2011 р. в Україні було 176 банків, що мають ліцензію НБУ, їх статутний капітал складав 145,9 млрд. грн. У наступні роки їх кількість зменшувалася.

У складі операцій комерційних банків виділяють:

- пасивні, пов'язані з залученням коштів, наприклад, прийом вкладів;
- активні, пов'язані з розміщенням залучених коштів. Такими операціями є надання кредитів, операції з цінними паперами, з валютою та інш.;
- комісійно-посередницькі, пов'язані з виконанням певних операцій на замовлення клієнтів за певну плату, наприклад, здійснення грошових переводів, факторинг.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121 - III, банк – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

4. Ринок цінних паперів. Фондова біржа

Відповідно до Закону України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991 р. №1201-XII: «Цінні папери - грошові документи, що засвідчують

право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам».

Цінні папери можуть бути іменними або на пред'явника. Іменні цінні папери, якщо інше не передбачено Законом або в них спеціально не вказано, що вони не підлягають передачі, передаються шляхом повного індосаменту (передавальним записом, який засвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи). Цінні папери на пред'явника обертаються вільно.

У сучасних умовах на фондовому ринку представлена достатньо велика кількість різновидів цінних паперів. В Україні можуть випускатися такі види цінних паперів:

- акції;
- облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик;
- облігації місцевих позик;
- облігації підприємств;
- казначейські зобов'язання держави;
- ощадні сертифікати;
- інвестиційні сертифікати;
- векселі;
- приватизаційні папери.

Акція - цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує дольову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Класифікації акцій:

- за особливостями реєстрації та обігу:
 - А) іменні,
 - Б) на пред'явника;
- за характером обов'язків емітенту:
 - А) прості,
 - Б) привілейовані;
- за регіональною приналежністю:
 - А) вітчизняних емітентів,
 - Б) закордонних емітентів.

Обіг іменної акції фіксується у книзі реєстрації акцій, що ведеться товариством. До неї мають бути внесені відомості про кожну іменну акцію, включаючи відомості про власника, час придбання акції, а також кількість таких акцій у кожного з акціонерів. По акціях на пред'явника у книзі реєструється їх загальна кількість. Привілейовані акції дають власникові

переважне право на одержання дивідендів, а також на пріоритетну участь у розподілі майна акціонерного товариства у разі його ліквідації. Власники привілейованих акцій не мають права брати участь в управлінні акціонерним товариством, якщо інше не передбачено його статутом. Привілейовані акції можуть випускатися із фіксованим у процентах до їх номінальної вартості щорічно виплачуваним дивідендом. Виплата дивідендів провадиться у розмірі, зазначеному в акції, незалежно від розміру одержаного товариством прибутку у відповідному році. У випадку, коли прибуток відповідного року є недостатнім, виплата дивідендів по привілейованих акціях провадиться за рахунок резервного фонду. Якщо розмір дивідендів, що виплачуються акціонерам, по простих акціях перевищує розмір дивідендів по привілейованих акціях, власникам останніх може провадитися доплата до розміру дивідендів, виплачених іншим акціонерам. Привілейовані акції не можуть бути випущені на суму, що перевищує 10 процентів статутного фонду акціонерного товариства. Порядок здійснення переважного права на одержання дивідендів визначається статутом акціонерного товариства.

Дохід на акцію називається **дивідендом**. **Курс акції** розраховується як відношення дивіденду до норми позичкового процента (вираженому десятковим дробом).

Облігація - цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений у ньому строк з виплатою фіксованого процента (якщо інше не передбачено умовами випуску).

Види облігацій:

- за строком погашення:
 - А) короткострокові;
 - Б) середньострокові;
 - В) довгострокові;
- за емітентом:
 - А) облігації внутрішньої державної позики;
 - Б) облігації внутрішньої місцевої позики;
 - В) облігації підприємств;
- за формою виплати доходів:
 - А) процентні;
 - Б) безпроцентні (цільові);
- за особливостями реєстрації та обігу:
 - А) на пред'явника;
 - Б) іменні.

Дохід на облігацію називають процентом. Якщо власник акції є співвласником підприємства, то власник облігації – його кредитором.

Казначейські зобов'язання України – вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються виключно на добровільних засадах серед

населення, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання фінансового доходу.

Випускаються такі види казначейських зобов'язань:

- а) довгострокові - від 5 до 10 років;
- б) середньострокові - від 1 до 5 років;
- в) короткострокові - до одного року.

Рішення про випуск довгострокових і середньострокових казначейських зобов'язань приймається Кабінетом Міністрів України. Рішення про випуск короткострокових казначейських зобов'язань приймається Міністерством фінансів України. У рішенні про випуск казначейських зобов'язань визначаються умови їх випуску. Кошти від реалізації казначейських зобов'язань спрямовуються на покриття поточних видатків державного бюджету.

Ощадний сертифікат - письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і процентів по ньому. Класифікація ощадних сертифікатів може відбуватися за такими ознаками:

- за умовами розміщення коштів:
 - А) строкові
 - Б) до запитання;
- за строками дії:
 - А) короткострокові,
 - Б) середньострокові,
 - В) довгострокові;
- за особливостями реєстрації та обігу:
 - А) іменні,
 - Б) на пред'явника.

Вексель - цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю). Випускаються такі види векселів: простий, переказний.

Виділяють первинний та вторинний ринки цінних паперів. На первинному ринку відбувається первинний продаж цінних паперів емітентом по номінальній ціні, тобто ціні позначеній на фондовому інструменті (цінному папері). Подальший обіг цінних паперів продовжується на вторинному ринку, де визначається їх ринкова (курсова) ціна, по якій вони продаються.

Фондова біржа – це організований, регулярно працюючий ринок по купівлі-продажу цінних паперів. Функції фондової біржі: мобілізація та концентрація вільних фінансових коштів; фінансування виробництва; перелив капіталів між власниками фірмами, галузями; котирування цінних

паперів; здійснення спекулятивних операцій. Перші біржі виникли у Лондоні, Амстердамі, Нью-Йорку (17-18 ст).

Операції на фондовій біржі поділяють на касові, строкові та спекулятивні.

Вторинні цінні папери:

- фінансові ф'ючерси,
- опціони,
- варанти.

Вторинні цінні папери засвідчують право власника купити первинні цінні папери на певних умовах.

Лекція 26-27. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В ЕКОНОМІЦІ РИНКОВОГО ТИПУ

1. Недоліки ринкової економіки.
2. Економічні функції держави у ринковій економіці.
3. Державне регулювання економіки. Інструменти державного регулювання економіки.
4. Господарський механізм. Обмеження з ефективності державного регулювання економіки.
5. Змішана економіка. Національно-історичні моделі змішаної економіки.

1. Недоліки ринкової економіки

Ринкова економіка за умов специфікації прав власності, конкурентних ринків, доступності достовірної та повної інформації, раціональної поведінки суб'єктів господарювання поряд із спроможністю забезпечити ефективне розміщення та використання ресурсів має певні недоліки, зокрема:

- нестабільна;
- не забезпечує повної зайнятості ресурсів;
- конкуренція породжує монополію;
- не забезпечує доходами тих, хто неспроможний надати ресурси у суспільне виробництво;
- не підтримує позитивні зовнішні ефекти та не усуває дію негативних зовнішніх ефектів;
- не забезпечує фінансування суспільних товарів.

Зовнішні ефекти – ситуація, коли вигоди або втрати від споживання товарів несуть треті особи, які не є ні виробниками, ні споживачами цих товарів. Прикладом негативного зовнішнього ефекту є витрати на лікування мешканців, що живуть поблизу хімічного заводу, власники якого економлять на витратах на очисні споруди. Прикладом позитивного зовнішнього ефекту є вигоди, які одержує суспільство від вищої освіти громадян, від вакцинації громадян.

Суспільні товари – це товари, які характеризуються невиключністю (тобто їх неможливо виключити із споживання інших, якщо товари стали доступні для споживання хоч для однієї особи, і таким чином неможливо виключити із споживання тих, хто не оплачує ці товари) та неконкурентністю (тобто споживання товару однією особою не робить неможливим споживання іншою). Прикладом суспільних товарів та послуг є освітлення вулиць, національна оборона, дороги і таке інше.

2. Економічні функції держави у ринковій економіці

Функції держави у ринковій економіці діляться на дві групи: перша охоплює ті функції, які мають забезпечити необхідні умови для функціонування ринкового механізму; друга включає функції щодо нейтралізації вад дії ринку.

У першу групу входять такі функції:

1. Створення законодавчої бази, захист прав власності та гарант виконання контрактів;

2. Забезпечення для учасників ринку достовірної інформації;

3. Захист конкуренції, недопущення монополії.

У другу групу входять такі функції:

4. Перерозподіл доходів;

5. Коригування розміщення ресурсів з метою змін у структурі суспільного виробництва, забезпечення фінансування виробництва суспільних товарів, підтримка позитивних зовнішніх ефектів та усунення негативних;

6. Стабілізація економіки.

Державне регулювання допомогло ринковим економікам подолати багатьох потрясінь. В гнучкому сполученні з ринковим регулюванням воно перетворило її на життєздатну та ефективну економічну систему.

Представники соціалістичної ідеї та її завершеної форми марксизму протиставили ринковому регулюванню державне, яке спирається на знищення приватної власності на засоби виробництва, централізацію та плановість управління економікою. Але як довів досвід функціонування соціалістичних економік, командно-адміністративні системи в тому вигляді, в якому вони склалися в Радянському Союзі та країнах Східної Європи, втратили стимули розвитку, які базуються на приватному інтересі та ініціативі, та потерпіли поразку в забезпеченні вищої ефективності використання ресурсів. Разом з тим, їх функціонування активізувало включення регулювання трудових та соціальних відносин, виправлення перекосів у ринковому розподілі доходів до безпосередніх функцій держави в капіталістичних економіках. При цьому марксистські та соціалістичні концепції суттєво вплинули на те, що в країнах з ринковою економікою уряди почали відігравати важливу роль у перерозподілі доходів. Досвід СРСР та східноєвропейських країн, а також привабливість ідеї централізованого планування привели багато країн до «змішаної економіки».

Отже, формування та розвиток системи державного регулювання ринкової економіки відбувалося у відповідь на потреби системи, по-перше, у створенні правового поля ринкових взаємодій та окресленні коридорів

свободи дій ринкових суб'єктів, що закладає підвалини для утвердження та розвитку ринкових відносин, прояву їх переваг у ефективності, по-друге, в усуненні «провалів» та вад ринкового механізму, внаслідок яких ринок зазнає фіаско у ефективному розміщенні ресурсів та максимізації суспільного добробуту, та, по-третє, у створенні умов для реалізації неекономічних цілей та цінностей, безпосередньо залежних від розвитку економічних процесів.

3. Державне регулювання економіки. Інструменти державного регулювання економіки

Державне регулювання економіки – це систематичний вплив держави на організацію та протікання процесів в економічній системі шляхом використання економічних, адміністративних, інституційних та соціально-психологічних методів з метою забезпечення сталого розвитку економічної системи.

У вітчизняній та зарубіжній літературі запроваджені різні класифікації **методів** державного регулювання: за характером дії (прямі і непрямі), тривалістю дії (довгострокові, короткострокові), за рівнем впливу (місцеві, республіканські), напрямком впливу (галузеві, загальноекономічні), формами впливу (економічні, адміністративні, інституціональні, соціально-психологічні).

Економічна політика держави, представляючи собою в найбільш загальному виразі, процес визначення та застосування сукупності заходів держави для досягнення тактичних та стратегічних цілей в сфері функціонування та розвитку економічної системи, реалізується в системі державного регулювання. Види економічної політики за сферами та інструментами реалізації: бюджетно-податкова, грошово-кредитна, цінова, науково-технічна, інвестиційна, інноваційна, структурна, зовнішньоторговельна, аграрна, політика зайнятості, соціальна політика, валютна політика.

Інструменти державного регулювання – це ті елементи економіки, змінюючи які, держава впливає на соціально-економічні процеси.

Інструменти державного регулювання економіки:

- законодавство;
- ліцензування, квотування;
- державне замовлення;
- видатки держави;
- податки;
- обсяг грошової маси;
- облікова ставка;
- норма обов'язкових резервів;
- операції держави з цінними паперами;

- валютні операції;
- заохочення;
- інші.

4. Господарський механізм. Обмеження з ефективності державного регулювання економіки

Сукупність організаційно-економічних відносин, тобто система форм, методів, інструментів та важелів організації і регулювання економіки утворюють **господарський механізм економіки**. Господарський механізм сучасних економічних систем ринкового типу поєднує ринковий механізм та механізм державного регулювання.

У демократичних країнах з економікою ринкового типу наголошують на таких основних механізми прийняття рішень: це голосування – для прийняття політичних рішень та ринок для прийняття економічних рішень. Суспільством визнано, що жоден з цих механізмів не є ідеальним. Але якщо ринковий механізм за повних умов конкурентних ринків спроможний автоматично приводити економічну систему до ефективного за Парето стану, як доводить перша теорема економічної теорії добробуту, то забезпечення ефективності рішень політичного процесу, заснованого на демократичних принципах та процедурі голосування, не є гарантованим, що впливає з доведеної К. Ерроу теорему неможливості [6-11]. Підкреслимо, що ця теорема не доводить неможливість прийняття суспільно-оптимальних рішень, а лише свідчить, що сам механізм демократичної держави не гарантує прийняття рішень, які будуть забезпечувати максимізацію функції суспільного добробуту, та коригування державою фіаско ринку можуть бути неефективними внаслідок можливої неефективності політичного процесу.

Обмеження з ефективності державного регулювання є:

- невідповідність уявлень суб'єктів політичного процесу дійсності, частковість і неповнота знань суспільства щодо сутності та зв'язків між економічними процесами і явищами;
- відсутність механізмів дієвого взаємозв'язку між наукою та політичним процесом;
- обмеження з представництва інтересів причетних до проблеми суб'єктів;
 - лаги формування та реалізації економічної політики;
 - асиметричність та неповнота інформації;
 - домінуючий стан окремих груп на політичному ринку;
 - процедури прийняття рішень без розгляду альтернативних пропозицій, комплексного аналізу вигід та витрат застосування регуляторних заходів;

- нераціональна структура органів державної влади, нечіткий розподіл повноважень між ними та процедур узгодження їх рішень;
- відсутність механізмів суспільного контролю та впливу суспільства на діяльність державних органів.

Визначені обмеження не заперечують можливості ефективного регулювання економічних процесів державою, але зумовлюють необхідність в опрацюванні суспільством шляхів удосконалення не лише механізмів реалізації впливу держави на економічні процеси, а й політичного процесу.

5. Змішана економіка. Національно-історичні моделі змішаної економіки

Економіки, в яких господарський механізм поєднує механізми різних типів економічних систем, є **змішаними економіками**. Як правило, механізм певного типу економічної системи є домінуючим, що і визначає тип змішаної економіки (наприклад, змішана економіка ринкового типу, командно-адміністративного типу).

Співвідношення ринкового механізму та механізму державного регулювання у різних країнах на різних етапах їх розвитку є неоднаковим. Залежно від обсягу функцій держави виділяють національно-історичні моделі змішаних економік ринкового типу, зокрема:

- американську (англосаксонську) модель (через держбюджет перерозподіляється 30-35% ВВП);
- шведську модель (скандинавську) (через держбюджет перерозподіляється 50% ВВП, масштабні соціальні програми);
- соціально-ринкове господарство Німеччини (через держбюджет перерозподіляється 40-45% ВВП, надійне соціальне забезпечення);
- японську модель (через держбюджет перерозподіляється 30% ВВП, значний вплив на економічне життя країни великих корпорацій).

Лекція 28-30. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

1. Світове господарство. Формування світового господарства. Глобалізація
2. Форми сучасних міжнародних економічних відносин. Зовнішньоторгова політика країн.
3. Сучасна структура світового господарства.
4. Економічний аспект глобальних проблем.
5. Програма «Сталий розвиток 2030».

1. Світове господарство. Формування світового господарства. Глобалізація

Світове господарство є наслідком розвитку продуктивних сил, міжнародного поділу праці та світового ринку, зростання та поглиблення економічних взаємозв'язків між країнами. Етапи формування світового господарства:

1. 15-17 ст. зародження світового ринку. Основна форма економічних відносин – нееквівалентна торгівля між країнами.
2. 18-19 ст. розвиток міжнародної торгівлі, формування спеціалізації країн у міжнародному розподілі праці.
3. 19-20 ст. перехід від простих форм торгівлі до посилення виробничих та фінансових взаємозв'язків, формування колоніальної системи.
4. початок 20 рр. 20 ст. – 70 рр. 20 ст. формування світової валютної системи, розвиток міжнародної інтеграції. Зокрема, у 1957 р. було підписано Римську угоду, яка закріплювала утворення Європейського Союзу.
5. з кінця 70-х рр. 20 ст. – по теперішній час – глобалізація господарського життя. За останню чверть 20 ст. обсяги експорту товарів зросли у 3,2 раза, прямих іноземних інвестицій у п'ять.

Глобалізація – це процес розширення, поглиблення та прискорення взаємозв'язків у світовому просторі, зростання відкритості та взаємозалежності країн, утвердження загальних принципів організації економічної діяльності та однотипних інститутів, що призводить до формування світової економічної системи.

Глобалізація має і позитивні, і негативні наслідки. Між іншим глобалізація не призвела до скорочення розриву між багатими та бідними країнами. Зокрема, різниця у обсягах ВВП на душу населення у цих країнах була у 1960-ті роки – 1:30, у 1990-ті – 1:60, у 2000 році – 1:90.

Світове господарство розглядається як сукупність національних господарств країн та економічних суб'єктів (громадян, підприємств, держав,

міжнародних організацій), об'єднаних між собою різними формами економічних взаємозв'язків та взаємозалежностей.

2. Форми сучасних міжнародних економічних відносин. Зовнішньоторгова політика країн

Міжнародні економічні відносини – це економічні взаємозв'язки між суб'єктами світового господарства. Сучасними формами міжнародних економічних відносин є:

- міжнародна торгівля;
- рух капіталів;
- міграція робочої сили;
- транс-національні корпорації;
- валютні відносини;
- формування інфраструктури світового господарства, систем зв'язку та комунікацій;
- науково-технічне співробітництво та експорт інновацій;
- інтеграційні союзи (ЄС, НАФТА, АСЕАН (Асоціація країн Південно-східної Азії));
- міжнародні економічні організації (СОТ, МВФ, Світовий банк, ФАО та інш).

Місце країн у міжнародній торгівлі пояснюють теорії міжнародної торгівлі:

- **теорія абсолютних переваг** (А. Сміта): країна спеціалізується на виробництві тих товарів, витрати на виробництво яких є меншими порівняно з іншими країнами;
- **теорія порівняльних переваг** (Д. Рікардо): країна спеціалізується на виробництві тих товарів та послуг, альтернативні (вмінні) витрати на виробництво яких є меншими;
- **теорія Хекшера-Оліна- Самуельсона** (закон пропорційності факторів) – країна має спеціалізуватися на виробництві тих товарів, для яких потрібно більше факторів, якими країна краще забезпечена;
- **концепція життєвого циклу** (Р. Вернон, Ч. Кіндельбергер, Л. Уельс) – торгові зв'язки між країнами пояснює через життєві цикли товарів (винахід, впровадження, зростання, зрілість, занепад);
- **теорія конкуренції** (М. Портер) – визначає такі головні чинники конкурентоспроможності національної економіки як 1) забезпеченість та якість факторів виробництва, 2) умови попиту; 3) стан обслуговуючих галузей, 4) стратегія фірм.

Основні форми зовнішньоторгової політики країн:

1. Політика протекціонізму. Метою цієї форми політики є забезпечення сприятливих умов для розвитку національного виробництва шляхом тарифних і нетарифних обмежень для імпорту та субсидування національних виробників. Тарифні обмеження передбачають застосування імпорتنих мит, нетарифні обмеження передбачають такі заходи, як ліцензування, квотування, «добровільне» обмеження імпорту, фінансові, валютні, санітарні, фітосанітарні, технічні та інші обмеження імпорту.

2. Політика лібералізму. Спрямована на усунення будь-яких обмежень на переміщення товарів та капіталів, створення умов для вільної торгівлі.

Політику лібералізму відстоює у своїй діяльності Світова організація торгівлі (СОТ).

СОТ прийшла на заміну Генеральній угоді з тарифів та торгівлі у 1995р. та, на відміну від ГАТТ, набула статусу юридичної особи і спеціалізованої організації ООН.

Функції СОТ: розробка правових норм, які регулюють міжнародний обмін товарами, послугами, предметами інтелектуальної власності, контроль за виконанням зовнішньоторговельних угод, організація та проведення торгових переговорів, спостереження за торговою політикою країн. Лібералізація світової торгівлі в діяльності СОТ реалізується через такі принципи, як

- торгівля без дискримінації. Цей принцип передбачає, що кожна країна створює партнерам по торгівлі не гірші умови, ніж вона надає іншим країнам;
- національного режиму. Цей принцип означає, що для іноземних товарів, які надходять на внутрішній ринок країни, забезпечується такий же режим, як і для національних товарів;
- транспарентності (прозорості). Цей принцип передбачає попередження та надання партнерам повної інформації щодо заходів торгової політики.

Із членством у СОТ пов'язують всі ті переваги, що надає вільна торгівля, а також отримання статусу країни, на яку поширюється режим найбільшого сприяння в торгівлі, можливості захисту інтересів країни у переговорах та торгових суперечках. У 2011 році більше 150 країн є членами СОТ.

3. Сучасна структура світового господарства

Структуру світового господарства аналізують за багатьма критеріями, зокрема, за формами міжнародних економічних відносин, за рівнем розвитку та особливостями господарського механізму країн. Згідно з міжнародною

класифікацією традиційно у складі світового господарства виділяють 3 групи країн:

- розвинені (країни-члени ОЕСР);
- країни, що розвиваються;
- колишні соціалістичні країни або країни з перехідною економікою.

До цих груп країн додають ще:

- нові індустріальні країни (Малайзія, Бразилія, Аргентина та деякі інші), тобто країни, які останні десятиріччя мають високі темпи зростання та наближаються до розвинених.

Світовий банк класифікує країни за рівнем валового національного доходу на душу населення. За цією класифікацією виділяють країни з низьким рівнем доходу; країни з середнім рівнем доходу (нижча група); країни з середнім рівнем доходу (вища група); країни з високим рівнем доходу.

4. Економічний аспект глобальних проблем

Глобальні проблеми – це проблеми, які пов’язані з природними, природно-антропогенними та суто антропогенними явищами, що виникли в процесі розвитку сучасної цивілізації та мають загальнопланетарний характер як за масштабами свого впливу, так і за способами їх вирішення, потребуючи координації зусиль всього світового співтовариства.

У складі глобальних проблем виділяють такі їх групи:

1. Проблеми зміни природного середовища: скорочення біологічних ресурсів планети, потепління, «парникового ефекту», забруднення планети та інші;

2. Проблеми соціально-економічного характеру: зростання чисельності населення, бідність, безробіття, інфляція, ядерна загроза та інші.

3. Культурно-моральні проблеми: втрата довіри до соціальних інститутів, злочинність, наркоманія, неграмотність, розлучення та інші.

Глобальний аспект цих проблем полягає у наступному:

1. Глобальні проблеми впливають на темпи економічного розвитку, структуру суспільного виробництва;
2. Глобальні проблеми викликані в своїй більшості економічним розвитком;
3. Рішення глобальних проблем потребує залучення великих матеріальних, трудових та інших ресурсів, що можливо лише при поєднанні зусиль всього світового співтовариства;

5. Програма «Сталий розвиток 2030»

У вересні 2015 р. на сесії Генеральної Асамблеї ООН була затверджена програма «Сталий розвиток 2030», яка визначила основні цілі, цільові орієнтири та індикатори оцінювання для розвитку світової спільноти.

У резолюції ООН були конкретизовані такі основні цілі сталого розвитку:

- 1) відсутність бідності;
- 2) відсутність голоду;
- 3) покращення здоров'я та самопочуття;
- 4) якісна освіта;
- 5) гендерна рівність;
- 6) чиста вода і санітарні умови;
- 7) відновлювальна та чиста енергія;
- 8) гідна робота та економічне зростання;
- 9) промислові інновації та інфраструктура;
- 10) скорочення нерівності;
- 11) стійкий розвиток міст та громад;
- 12) відповідальне споживання і виробництво;
- 13) захист кліматичних умов;
- 14) життя у воді;
- 15) життя на землі;
- 16) мир, справедливість та сильні інститути;
- 17) партнерство у досягненні цілей.

Ці цілі, будучи спрямованими на зростання та інновації при подолання бідності і голоду, скороченні нерівності, при стійкому управлінні природними ресурсами, інтегрують три аспекти сталого розвитку – економічний, соціальний та екологічний,

Поєднання економічних, соціальних та екологічних аспектів сталого розвитку послідовно та ефективно вимагає відповідних керованих трансформацій.

Література

1. Базилевич В. Д. *Економічна теорія: політична економія*: навч. посіб., Київ: Знання, 2014. 710 с.
2. Базиліук А., Дерій Ж., Концева В., Хоменко І. *Економічна теорія. Практикум*. Київ: Центр учбової літератури. 2019. 315 с.
3. *Економічна теорія: політекономія : практикум* : навч. посіб. / За ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2010. 494 с.
4. Галушка З.І., Поченчук Г.М. *Економіка: теорія і практика*: підручник. Чернівці: Чернів. нац. ун-т., 2020. 232с
5. Гальчинський А., Єщенко П. *Економічна теорія*: підручник. Київ: 2007. 503с.
6. *Економічна теорія*: посібник / Під заг. редакцією Є.М. Воробйова. Харків-Київ, 2003.
7. *Економічна теорія*: підручник / за заг. ред. В.П. Якобчук. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 450 с.
8. *Історія економіки та економічної думки* : підручник / В. В. Козюк, Л. А. Родіонова, Ю. І. Гайда [та ін.] ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с.
9. *Історія економіки та економічної думки* : навчальний посібник / Т. Небога, А. Вдовиченко ; Одеський державний аграрний університет. Вид. 2-ге. Одеса : Астропринт, 2024. 140 с.
10. *Історія економічних вчень*: навчальний посібник / Д.М. Пармаклі, С.В. Філіппова, Н.А. Добрянська. Одеса, 2018. 113 с.
11. *Історія економіки та економічної думки*: навч. посіб. / Г.П. Пасемко, Л.Г. Бага, Г.Є. Бєседіна та ін. Вид. 2-ге, змін. і допов. Харків: ХНАУ, 2020. 243 с.
12. Мочерний С. В. *Економічна теорія*: навч. посібник. 3-тє вид. Київ, «Академія», 2005.
13. Сміт А. *Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй* / Пер. з англ. Київ: Port-Royal, 2001. 593 с.
14. Уразов А.У., Саух І.В., Вікарчук О.І. *Основи економічної теорії*: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 312 с.
15. Шибаєва Н.В. *Історія економіки та економічної думки*. Харків: «Міськдрук», 2015. 396 с.
16. Macconnell K., Brue S. *Economics*. 17-th Ed. McGrow Hill. 2008.

Навчальне видання

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Конспект лекцій

Онегіна Вікторія Михайлівна

Антощенкова Віталіна Володимирівна

Кравченко Юлія Миколаївна

Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір для цифрового друку. Друк ризографічний.

Ум. др. арк. – ____.

Наклад –__ прим.

Державний біотехнологічний університет
61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44